

MARMARA DENİZİ VE NEOLİTİK YAŞAM BİÇİMİNİN ANADOLU'DAN AVRUPA'YA AKTARIMI THE SEA OF MARMARA AND THE TRANSMISSION OF NEOLITHIC WAY OF LIFE FROM ANATOLIA TO EUROPE

* Mehmet Özdoğan

Anahtar sözcükler: Neolitik yayılım, Marmara Bölgesi, denizcilik arkeolojisi, paleo-kıyılar, jeoarkeoloji
Key Words: Neolithic dispersal, Marmara Region, maritime archaeology, paleo-coastlines, geoarchaeology

ÖZET

Marmara Denizi, Dünya deniz düzlemlerinin düşük olduğu dönemlerde farklılaşarak göl ortamından iç denize dönüşen, çok karmaşık iç denizler zincirinin bir parçasıdır. Bu açıdan Marmara son Pleistosen ve ilk Holosen dönemde Mezolitik geleneğe göre yaşayan balıkçı topluluklara balıkçılık yapmak için uygun koşulları sağlayan acı sulu bir göldür. MÖ 10. binyılda Çanakkale Boğazı'ndan ılık ve tuzlu su girişiyle birlikte Marmara Gölü'nün ortamı ve deniz canlıları değişmeye başlamış, önceki dönemin balıkları ilk başlarda Marmara'nın doğusuna doğru çekilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Neolitik dönemin başlarında bir süre için Marmara'da tatlı, acı ve tuzlu su balıkları yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Böylelikle yaşamını balıkçılıkla sürdüren Mezolitik gelenekli Ağaçlı kültürünün Marmara'nın doğu kıyıları boyunca yaşamasına uygun bir ortam oluştuğu anlaşılmaktadır. İlk olarak Güneydoğu Anadolu'da gelişmeye başlayan ve Neolitik olarak tanımlanan çiftçi yaşam ancak 8. binyılın sonunda diğer bölgelere yayılmış, yaklaşık MÖ 6600 yıllarında da Marmara Bölgesi civarına ulaşmıştır. Neolitik çiftçilerin Marmara Bölgesi'ne iki ayrı yoldan geldikleri anlaşılmaktadır, bunlardan biri Ege kıyıları boyunca hızla ilerleyerek seyrek nüfuslu Trakya'ya ulaşmış, Tuna Havzası'na kadar çok sayıda yeni yerleşim kurmuş olan göç dalgasıdır; Hoca Çeşme ve Aşağı Pınar'ı bu yeni kurulan yerleşmeler arasında sayabiliriz. Diğer grup ise Sakarya Nehri Vadisi'ni izleyerek Doğu Marmara'ya gelmiş, Ağaçlı topluluğu ile karşılaştıktan sonra bir süre bölgede durup İznik, Yenişehir, Bursa bölgelerinde Aktopraklık, Barcın, Menteşe ve Ilıpınar gibi yerleşmeleri kurmuşlardır. Mezolitik Ağaçlı ile çiftçi Neolitik toplulukların bir süre bölgede ayrı ayrı durduktan sonra kaynaştıkları ve bu kaynaşmadan Fikirtepe Kültürü diye tanımladığımız hem çiftçilik, hem avcılık hem de balıkçılık özelliklerini taşıyan yeni bir kültürün oluştuğu görülmektedir.

* Emeritus, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan. Orcid ID: 0000-0002-2874-4787. İstanbul Üniversitesi.

* Professor Emeritus, Mehmet Özdoğan. Orcid ID: 0000-0002-2874-4787. İstanbul University.

ABSTRACT

In periods of low sea level, the Sea of Marmara is part of a very complicated chain of inner seas, each developing distinct modalities. During the late Pleistocene and early Holocene, the Marmara was a brackish lake, providing optimum conditions for fishing communities living in the Mesolithic tradition. With the intrusion of warm saline water from the Dardanelles around the 10th millennium BCE, autochthonous marine fauna of Marmara Lake seems to have receded to its eastern parts, making it possible for the Mesolithic Ağaçlı culture to flourish by fishing. The Neolithic way of life, which was based on farming, developed further in the East and then began dispersing to other regions by the end of the 8th millennium BCE, reaching the Marmara Region by around 6600 BCE. It is now evident that Neolithic farmers arrived to the Marmara Region via two distinct routes. One group traveled along the Aegean coast, where they moved at a quick pace in very sparsely populated Thrace and established several settlements, among them Hoca Çeşme and Aşağı Pınar. The other group followed the valley of the Sakarya River, and after encountering the Ağaçlı communities, stopped and settled around İznik, in the Yenişehir, Bursa region, establishing settlements including Aktopraklık, Barcın, Menteşe and Ilıpınar. However, not much later, the Neolithic farmers and local Ağaçlı communities merged with one another in the region around İstanbul, developing a new culture conventionally known as the Fikirtepe Culture, which bore the characteristics of both: farming, hunting, and fishing.

Kaynaşan bu yeni kültür Trakya'ya doğru daha fazla hareket etmeden bu bölgede kalmış, en iyi bilinen yerleşimleri Pendik, Arkaik Fikirtepe, Klasik Fikirtepe, Yenikapı ve Yarımurgaz olan kültürlerinin evrelerinden geçerek yerel olarak gelişmişlerdir.

Neolitik kültürün Yakın Doğu'dan batıya doğru Avrupa'ya genişlemesinde ana yollardan biri Marmara'dan geçmektedir; kuşkusuz bu geçiş sürecinde Marmara ve Boğazların durumu önemli bir etkidir. Buna bağlı olarak, Marmara Denizi'nin düzlemi bazen boğazların açılıp kapanmasına, bazen de bölgenin tektonik hareketlerine bağlı olarak sık sık değişmiş ve bu süreçte eski kıyı şeritleri bugünkü deniz düzleminin altında kalmışlardır. Bu nedenle sular altında kalan kıyı şeritleri üzerinde yapılacak sistematik ve yoğun bir çalışma sadece kültürel değil, yerel jeomorfolojik süreç ile ilgili de çığır açan sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

ARAŞTIRMA TARİHİNE BİR BAKIŞ¹

Marmara Denizi Anadolu, Ege, Balkanlar ve Karadeniz gibi her biri kendi içinde farklı çevresel ve kültürel ortamına sahip kültürel oluşum bölgelerinin buluşma noktasında önemli bir konumdadır. Buna bağlı olarak geçmişte bu bölgeler arasında gerçekleşmiş olan göç, istila, mal veya teknoloji transferi gibi her tür etkileşim ister istemez bu bölge üzerinden geçmek durumundadır. Marmara Denizi'nin stratejik konumu sadece haritaya bakarak bile belli olsa, son zamanlara kadar bu bölge, özellikle de Avrupa kıtasında kalan kısmıyla Türkiye'nin arkeolojik olarak en az araştırılan yerlerinden biri olarak kalmıştır. Arkeolojik araştırma eksikliğinin arkasındaki nedenler çok çeşitlidir. Bunlar uygarlık tarihinin gelişimine Mezopotamya odaklı bakan yanlı görüşten, Gordon Childe'nin Avrupa uygarlığının Yakın Doğu'dan göç ile geldiği görüşünü reddeden "göç karşıtı (Anti Difüzyonist)" kuramlar ve buna bağlı olarak Neolitik yaşam biçiminin Anadolu'dan bağımsız bir biçimde Balkanlar'da geliştiğini savunan "Avrupa odaklı" görüşlere kadar çeşitlenmektedir². Bölgeye ilgi eksikliğine karşın Marmara Denizi'nin doğu kıyısındaki Fikirtepe ve Pendik'in 1907 gibi erken bir tarihte "Neolitik" olarak adlandırılmış Türkiye'deki ilk yerleşmeler oldukları unutulmamalıdır. Benzer bir şekilde günümüzde tarihöncesi arkeolojisinin simgelerinden biri olan Yarımurgaz Mağarası'ndaki ilk kazı da 1927 yılında Howasse tarafından yapılmıştır. Takip eden yıllarda Halet Çambel ve Kurt Bittel'in Fikirtepe kazıları (1952-54), Şevket Aziz Kansu'nun sınırlı sayıdaki sondajları ve David French ve Cullberg'in bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmaları projemizin 1979 yılındaki başlangıcından önce bölgeyle ilgili temel bilgi kaynakları olmuştur.

¹ Bölgenin araştırma tarihi ve kapsamlı bilgiler için bk. ÖZDOĞAN 1983, 1986, 2013.

² Yayılmacı ve yayılmacı-karşıtı kuramlar ile ilgili tartışmalar için bk. ÖZDOĞAN 1997b, 2010, 211a.

This new amalgamated culture remained in the region without moving further into Thrace; it developed locally through the evolutionary stages of the Archaic Fikirtepe, Classical Fikirtepe and Yarımurgaz cultures, which are best known from the sites at Pendik, Fikirtepe, Yenikapı and Yarımurgaz.

One of the main routes in the western expansion of Neolithic culture from the Near East to Europe must have gone through the Marmara region, eventually to be greatly bound by the prevailing marine conditions. Conditions of the Marmara basin are defined firstly by changes in sea level, then by local neo-tectonic activities. For this reason, a systematic but intensive study of the submerged coastlines is bound to reveal ground-breaking results, not only related to cultural process, but even more for understanding the local geomorphological process.

AN OVERVIEW OF THE HISTORY OF RESEARCH¹

The Sea of Marmara is critically located at the intersection of major zones of cultural formation - Anatolia, the Aegean, the Balkans, and the Black Sea - each having its distinct environmental and cultural setting. Accordingly, the types of interaction that took place in the past among those regions, be it migration, invasion, transfer of commodities or of technologies, had to go through this region. Even though the strategic location of the Sea of Marmara is apparent by simply looking at a map, until recently the region remained one of the least archaeologically explored parts of Turkey, particularly the portion in Europe. The reasons, beyond the deficiency of archaeological research, are multifarious, ranging from Mesopotamia-centric biases, to reactionary approaches to Gordon Childe's diffusionist models that denied Near Eastern origins and propagated ideas of an independent development of the Neolithic lifestyle in the Balkans.² Nevertheless, it is of interest to note that the Neolithic sites of Fikirtepe and Pendik, both located on the eastern shores of the Sea of Marmara, were the first sites to be labeled as "Neolithic" in Turkey as early as 1907. Likewise, the Cave of Yarımurgaz, now one of the landmarks of prehistoric archaeology, had been excavated as early as 1927 by Howasse. Halet Çambel and Kurt Bittel's later excavations at Fikirtepe (1952-54), limited soundings by Şevket Aziz Kansu, and the random surface surveys of David French, Cullberg were the main sources of information on the region prior to the commencement of our project in 1979.

Our interest in the prehistory of the Marmara region was stimulated by the problems we encountered while working on the Fikirtepe material for my Doctoral Thesis.

¹ For a more detailed survey on the history of research with bibliographic references, see ÖZDOĞAN 1983, 1986, 2013.

² For an extensive discussion on diffusionist and anti-diffusionist models see ÖZDOĞAN 1997b, 2010, 211a.

Marmara Bölgesi tarihöncesi döneme olan ilginç doktora tezinde Fikirtepe malzemesi üzerinde çalışırken karşılaşmış olduğum sorunlar nedeniyle ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında Fikirtepe kültürü “Neolitik” olarak tanımlanmasına karşın bunu takip eden süreçte Mezopotamya odaklı görüşün etkisiyle Anadolu Yarımadası’nın Neolitik dönemde yerleşime uygun olmadığı şeklinde gelişen genel kanının da etkisiyle Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağları arasındaki geçiş dönemine tarihlendirilmiştir. Ancak başta James Mellaart ve David French olmak üzere Fikirtepe kültürünün Neolitik Dönem’e ait olduğunu savunmaya devam etmiş araştırmacılar da bulunmaktadır³.

Bu bölgede bir saha çalışması yaparken temel düşüncemiz öncelikle Fikirtepe kültürünün kapsadığı alanı tanımlamak, sonrasında çok uzun süredir çokça tartışılan Neolitik kültürün, çiftçiliğin, yerleşik köy yaşamının, çanak çömlek gibi buluntu topluluğu öğelerinin Anadolu’dan mı Avrupa’ya taşındığı yoksa Balkanlar’da kendiliğinden mi oluştuğu sorusuyla ilgili bulgular elde etmektir. Doğu Trakya’dan toplanan malzeme ya Anadolu’ya ya da Balkan geleneğine ait olacağı için yukarıda tanımladığımız sorunun kolaylıkla yanıtlanacağı düşüncesindeydik. O yıllarda Balkan ülkelerinde 300’ün üzerinde Neolitik dönem yerleşmesi kazılmış durumdaydı;

The Fikirtepe culture, in spite of being designated as “Neolithic” in the early years of the 20th century, under the prevailing biases which denied the presence of Neolithic occupation in Anatolia, was later placed in the transition between Late Chalcolithic and Early Bronze Age. Nevertheless scholars, including James Mellaart and David French, in spite of all resistance, decidedly published the Fikirtepe culture as being of the Neolithic Period.³ In implementing a field project in this region, our main concern was initially to define the territory covered by the Fikirtepe culture, and then to find evidence that would resolve the much debated problem of whether Neolithic culture, farming, sedentary village life, pottery, etc. were transferred from Anatolia to Europe or developed independently in the Balkans. We expected that any material we collected from Eastern Thrace would either be of Anatolian or of Balkan tradition and would thus suffice to answer the big question. At that time, over 300 Neolithic sites had already been excavated in the Balkan countries. Even though there were some similarities to what was known at that time from Anatolia, the problem was a lack of excavated sites in the western parts of Turkey, Hacılar being the westernmost excavated Neolithic site, some 800 km away from the nearest excavated site in Bulgaria. With the above mentioned objectives, we set out to the field in 1979, initially working

o zamanlarda Anadolu’da bilinen örneklerle benzerlikler bulunsa da sorun Türkiye’nin batı bölgelerinde kazılacak yerlerin yok denecek kadar az olmasından kaynaklanmaktaydı. Anadolu’da kazılmış Neolitik yerleşmelerin en batıda bulunan Hacılar yerleşmesi ile Bulgaristan’da kazılmış en yakın yerleşme arasında yaklaşık 800 km gibi karşılaştırma yapmayı olanaksız duruma getirecek kadar uzaklık bulunmaktaydı. Yukarıda sözü edilen amaçları göz önünde bulundurarak 1979 yılında başladığımız ilk alan çalışmamızı İstanbul çevresinde yapmış, daha sonra bölgede beklediğimiz sonucu alamayınca çalışma bölgemizi genişleterek 1980 yılından itibaren Marmara Denizi etrafındaki tüm bölgeyi kapsayan çalışmalara başlamıştık. Bu süreçte bazısı kazı bazısı sınırlı sondaj olmak üzere 9 buluntu yerinde çalıştık ve halen de kazı çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Çalışmalarımızda elde ettiğimiz sonuçlar yukarıda değindiğimiz ana soruyu yanıtlamamış ancak bizi doğru soruları sorar duruma getirmiştir. Bu yazı tarihöncesi dönemde Marmara Bölgesiyle ilgili bazı genellemelerle sorunları ortaya koymayı ve bunun yanı sıra Neolitik yaşam biçiminin yayılımının denizsel ortamla olan ilişkisini vurgulamak için hazırlanmıştır. Bu bağlamda önce Marmara Denizi’nin kültür tarihi üzerindeki bazı belirleyici olan özelliklerini tanıtmamız gerekli olduğu kanısındayız.

around İstanbul, then after 1980 covering the entire area around the Sea of Marmara. We have discovered hundreds of hitherto unknown prehistoric sites, excavated or tested nine sites, and we are still working in the region. If not providing definite answers to the big questions, at least we are now able to properly define what the correct questions are. With this paper, along with a conspectus of how the general picture now looks, we shall try to outline prospects for relating the maritime environment of the Marmara region with that of the neolithization process that took place in Northwestern Turkey. However, we find it necessary to first look at some particularities of the Sea of Marmara that have had a decisive role in the cultural formation processes of the region.

THE ENVIRONMENTAL SETTING AND THE SEA OF MARMARA

Inner seas that are connected to the main oceanic system through relatively shallow straits may display extremely versatile responses to changes in global sea levels, each one having its particular marine conditions that are different from the others. In this respect, it is worth noting that climatic fluctuations that took place on a global scale are most legible in the oceanic sediments, revealing information on changes in vertical oxygen circulation, temperature, salinity, biodiversity, saprophel formation, and currents.

³ For arguments on the dating of Fikirtepe culture, with extensive references, see ÖZDOĞAN 1992.

³ Fikirtepe kültürünün tarihlendirilmesi ve görüşler için bk. ÖZDOĞAN 1992.

ÇEVRESEL ORTAM VE MARMARA DENİZİ

Ana okyanus sisteminin görece olarak sığ boğazlar üzerinden bağlanan iç denizlerde deniz seviyelerinin inip çıkması gibi çevresel koşulların değişmesi her zaman abartılı sonuçlar vermiştir. Bu bağlamda denizsel ortam yani dikey oksijen sirkülasyonu, ısı değişimi, tuzluluk oranı, biyoçeşitlilik, sapropel oluşumu ve akıntıların yönü ve niteliğinin değişimi ile oluşan değişikliklerin en iyi deniz diplerinde biriken tortuların incelenmesiyle izlenebildiğini genel olarak hatırlatmakta yarar görüyoruz. İster Akdeniz ister Ege gibi iç denizler olsun, bütün denizler okyanus sistemleri ile bağlantılı olarak gelişir. Ancak Baltık Denizi ve Kızıldeniz gibi okyanus sistemine dar boğazlarla bağlanan deniz kütlelerinde süreç iç denizlerden çok daha farklı olarak gelişmiştir. Bu bağlamda Çanakkale Boğazı, Marmara, İstanbul Boğazı, Karadeniz, Kerç Boğazı, Azak Denizi, Manyç Nehri, Hazar Denizi, Uzboy Nehri şeklinde uzayıp giden bir iç denizler zincirinin parçası olan Marmara Denizi'nin durumu çok daha karmaşıktır (Fig. 1). Yukarıda tanımladığımız iç denizler zincirinin her bir parçasındaki koşulları belirleyen öğeler bir diğerinden farklıdır. Bu nedenle bu karmaşık sistemin her bir biriminde ortaya çıkan sonuçlar da diğerinden farklı olacağı gibi bunlar da zaman içinde sürekli olarak değişecektir.

All marine bodies, even if inland like the Mediterranean or the Aegean, in some way reflect the changes taking place in the oceans. However, the process may be totally different in marine bodies such as the Baltic Sea, Red Sea, or White Sea that are connected to the oceanic system through shallow straits. The Sea of Marmara in this respect is far more complex as part of a chain of inner seas, running as Dardanelles-Marmara-Bosporus-Black Sea-Kerch Strait-Azov-Manych Channel-Caspian-Uzboy Channel-Aral (fig.1). Prevailing conditions in each part of this system differ considerably due to the versatility of agencies involved.

Conventionally, the main focus on inland seas was on the Baltic, overlooking the Marmara-Black Sea system. Pfannenstiel was the first academic to notice peculiarities of this system while prospecting a probable water channel through the Sakarya Delta and Marmara.¹ It was then Erinç who defined the critical aspects of the system, which later were further elaborated by Stanley and Blanpied (fig.2).² Going into the details of this complex system is far beyond the scope of this paper. We shall restrict ourselves to only noting a few particularities that are of critical importance in understanding the changing conditions at and around the Sea of Marmara when Neolithic farmers arrived.

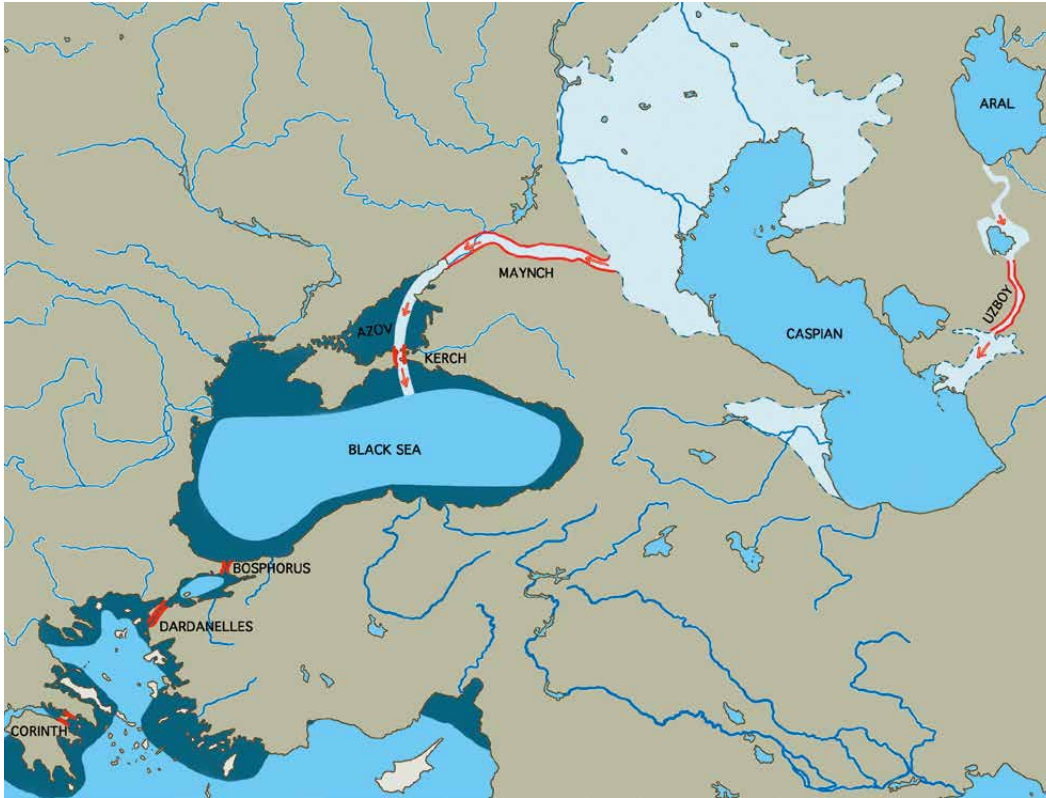

Fig.1: Son Buzul Çağı'nda deniz seviyeleri şimdiki'nin 125 metre altındayken iç denizler zinciri ve bunların arasındaki geçişi sağlayan boğazlar: Çanakkale Boğazı- Marmara Denizi-İstanbul Boğazı-Karadeniz-Kerç Boğazı-Azak Denizi- Manyç Nehri-Hazar Denizi-Uzboy Nehri-Aral Gölü.

Fig.1: The Chain of Inner Seas and Connecting Straits, From Dardanelles-Marmara-Bosporus-Black Sea-Kerch-Azov-Manych-Caspian-Uzboy Aral at the time of Last Ice Age with sea levels about 125 meter below its present stand.

⁴ PFANNENSTIEL, M. 1944.

⁵ ERİNÇ 1954; STANLEY AND BLANPIED 1980.

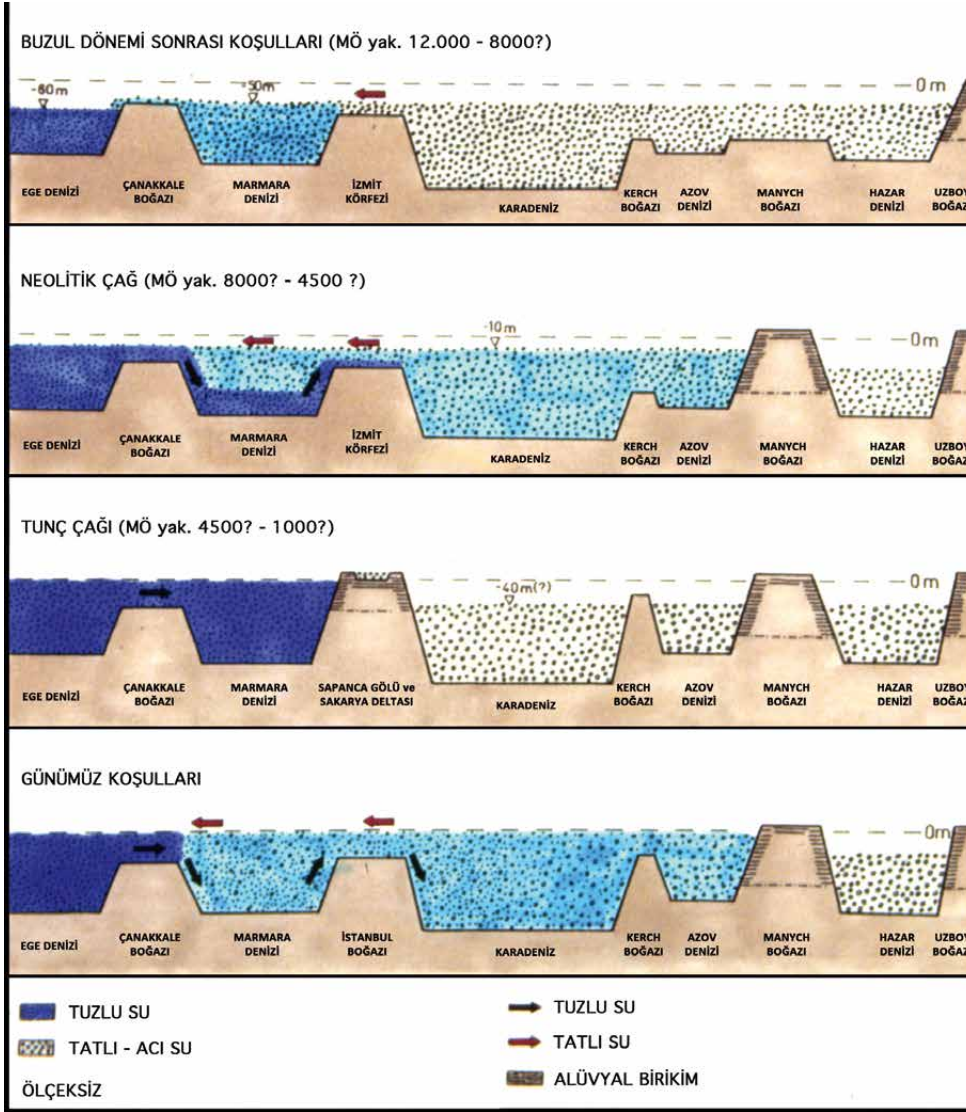

Fig.2: Fig. 4’de resmedilen su alışverişi sistemi.

İç denizler ile ilgili araştırmalarda uzun süre Baltık Denizi ilgi odağı olmuş, Marmara-Karadeniz sistemi bu bölgelerde çalışma koşulları ve izin alma zorluğu nedeniyle göz ardı edilmiştir. Pfannenstiel Sakarya Deltasından Marmara Denizine olası bir kanalın varlığını araştırırken bu sistemdeki tuhafıkları fark eden ilk araştırmacı olmuştur⁴. Ancak yukarıda tanımladığımız sistemin esasını ve bunun ne kadar karmaşık olduğunu ilk olarak Erinç tanımlamış, daha sonra Stanley ve Blanpied⁵ tarafından ayrıntılandırılmıştır (Fig. 2). Bu karmaşık sistemi ayrıntılandırmak bu yazının dışındadır, bu nedenle burada Neolitik topluluklarının bölgeye ilk olarak geldiğinde karşılaştıkları Marmara ortamı üzerinde kısaca durmaya çalışacağız.

Bu hassas sistemin denetleyicisi Çanakkale Boğazı’dır. Küresel deniz seviyeleri şu anki düzlemin 45 m altına indiğinde Çanakkale Boğazı’ndan artık su geçmeyeceği için Marmara’dan başlayarak Hazar Denizi’ne ulaşan sistemin her bir birimi kendi bölgelerinin koşullarına göre şekillenecek ve değişecektir (Fig. 3). Örneğin

artık Ege Denizi’nden ılık ve tuzlu su girişi olmayacağı ve çevresinde onu besleyen güçlü akarsular da bulunmadığından Karadeniz ile bağlantısı kesilen Marmara, kısa bir süre içinde acı su gölüne dönüşecek ve giderek kapladığı alan azalacaktır. Yukarıda değindiğimiz gibi Çanakkale üzerinden okyanus bağlantılarının kesilmesi Çanakkale’den daha sığ olan İstanbul Boğazı’ndan su geçişini de durdurmuş ve Karadeniz, Azak Denizi ve Hazar denizlerinin beslenmesi kendi su topladıkları havzadaki olayların sonucunu yansıtır biçime gelmiştir. Örneğin Karadeniz’i besleyen Tuna, Dinyeper, Dinyester gibi Avrupa’ya düşen yağışın büyük bir kısmını boşaltan büyük akarsular vardır. Ilıman dönemlerde bunlar Karadeniz’e çok miktarda tatlı ve görece olarak soğuk su girişi sağlamakta, dolayısıyla Karadeniz tatlı ve soğuk sulu bir göle dönüşmektedir. Buna karşılık soğuk dönemlerde Avrupa’ya düşen yağış kar ve buz olduğundan Karadeniz’in beslenmesi hızla azalacak ve düzlemi günümüze göre 200 m daha alçalacak ve batısındaki geniş kıta sahanlığı kara olarak ortaya çıkacaktır.

⁴ PFANNENSTIEL 1944.

⁵ ERİNÇ 1954; STANLEY- BLANPIED 1980.

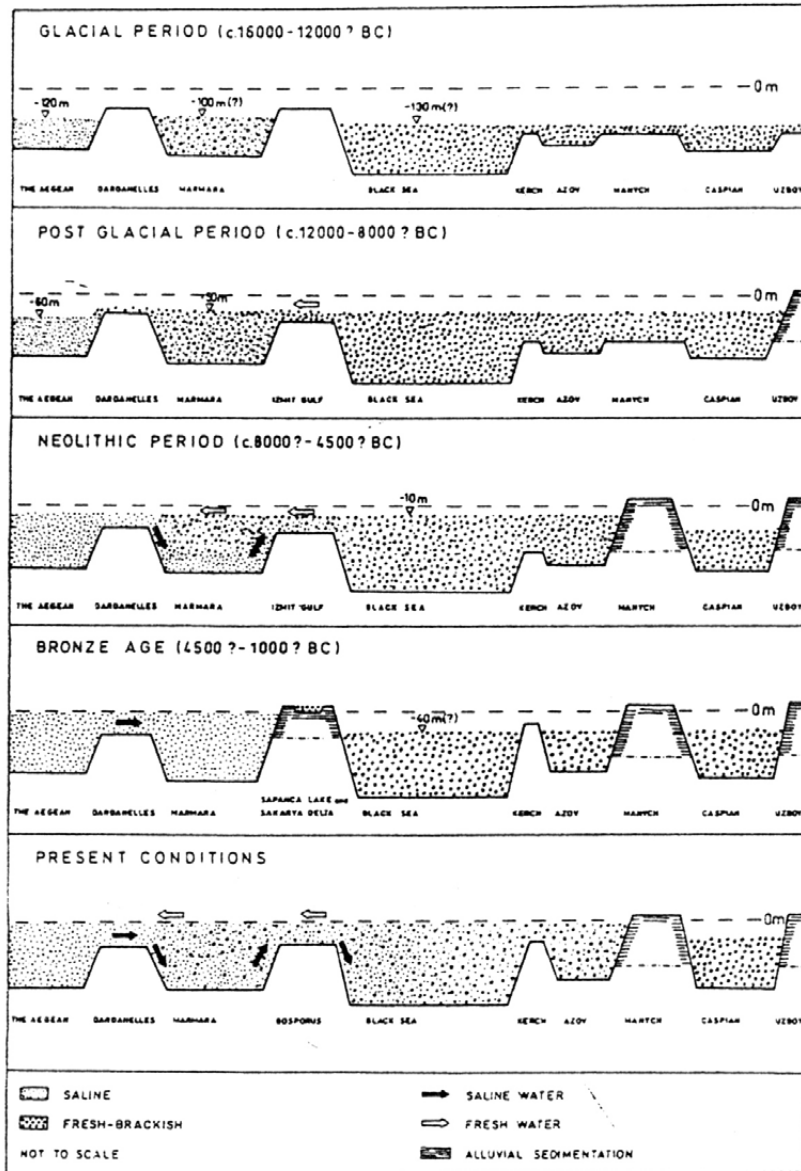
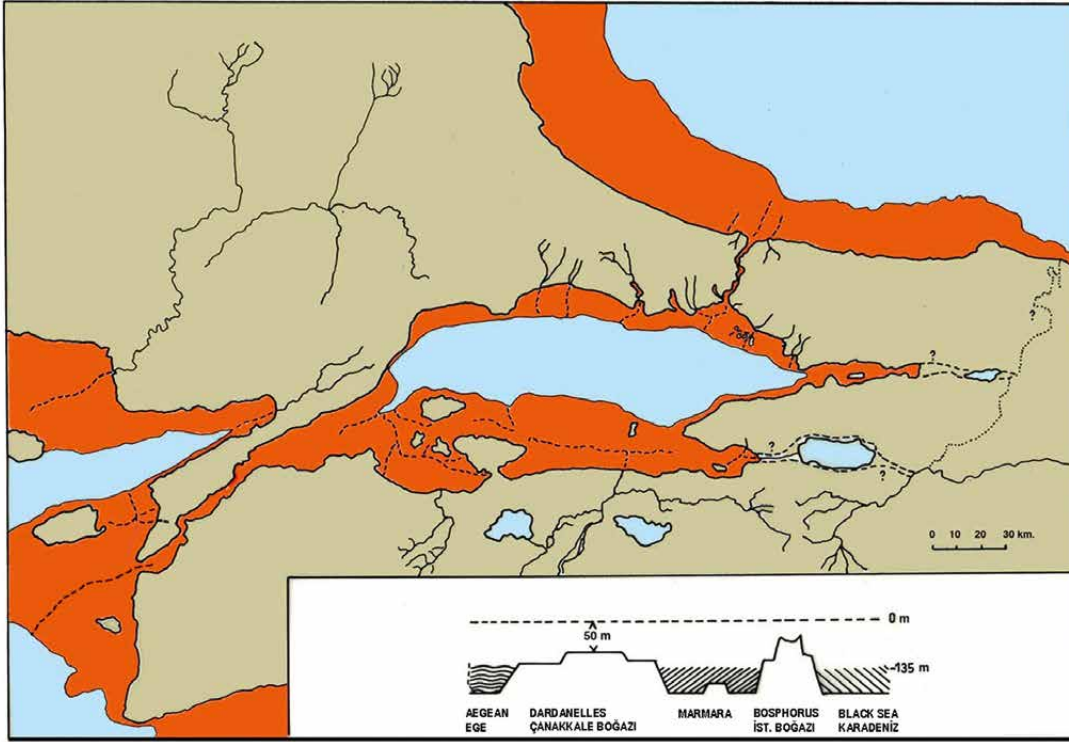

Fig.2: The water exchange system depicted in Fig.4.

This delicate system is controlled by the strait of the Dardanelles. When global sea levels fall below 45 meters of its present level, the entire system, from the Sea of Marmara up to the Caspian, becomes disconnected from the oceans, each area developing on the modalities of their local environmental conditions (fig.3). As the passage of warm saline waters of the Aegean is interrupted, the Marmara, with limited input of fresh water, becomes a brackish lake, rather small in size with poor vertical oxygen circulation. What happens as a consequence of the detachment from the ocean system varies based on what is taking place in the catchment areas of each unit. For example, the water table of the Black Sea, the main marine body of the system, will vary considerably. It may become very high, due to exceeding amounts of fresh water input from major rivers such as the Danube, Dnieper, and Dniester, even pou-

ring into the Marmara at times. Or it may become very low during cold episodes, when all the surface waters of Europe are blocked by ice or snow, exposing a large coastal plain in its western section. When the connection to the Marmara is interrupted, the Black Sea becomes brackish or even fresh, cold but with full vertical oxygen circulation.

The first penetration of saline waters from the Dardanelles must have taken place around the 9th millennium BCE, probably mixing with the overflow of melted ice water from the Black Sea, providing optimum conditions for fishing communities inhabiting estuaries along the coast (fig.4). Actually, due to the elevated rock near the northern end of the Bosphorus, transition of warm saline waters coming in from the Dardanelles to the Black Sea was considerably delayed, possibly taking place around 5500 BCE.

MARMARA REGION Conditions During The Late Glacial Period
MARMARA BÖLGESİ Son Buzul Dönemindeki Durum

Kara olarak ortaya çıkan bölge Land due to marine regression	Açık deniz koşulları (tuzlu) Lacustrine conditions with oxygen	Göl koşulları acı tuzlu (oksijen dağılımı tam) Lacustrine conditions brakish
Deniz altında izlenebilen akarsu vadileri Submerged valleys	Göl koşulları (oksijen dağılımı sınırlı) Lacustrine conditions limited oxygen circulation	

Fig.3: Buzul Maksimum Dönemi'nde Marmara Havzası.

Fig.3: Marmara basin during Glacial Age Maximum.

Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya sınırlı ölçüde olsa tuzlu suların ilk girişi MÖ 9. binyılda başlamıştır. Ancak hemen hemen aynı dönemlerde Kuzey ve Orta Avrupa'daki buzulların erimesiyle Karadeniz'in düzleminin hızla yükseldiği ve kısa bir süre için de olsa Marmara'ya taşıdığı bilinmektedir (Fig. 4). Her ne kadar Çanakkale'den tuzlu suların Marmara'ya girişi MÖ 9. binyılda başlamışsa da, bu su kütlelerinin Karadeniz'e geçişi İstanbul Boğazı'nın kuzey ucundaki sığ kayalık nedeniyle oldukça gecikmiş ve uzun bir süre Marmara tuzlu, acı, tatlı su ortamlarında barınan canlı türlerinin de birlikte bulunduğu, çevresinde yaşayan balıkçılar için çok uygun bir ortam sergileyen göl ile iç deniz karışımı bir duruma dönüşmüştür (Fig. 5,6). İstanbul Boğazı'ndan su geçişinin ilk olarak MÖ 5500 yıllarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Marmara havzasının kültürel tarihi özellikle Neolitik Dönemde yukarıda kısaca belirtilen çevresel koşullarla şekillenmiştir. Deniz düzlemindeki değişimlerin yanı sıra, genç tektonik hareketler de bölgenin kıyı topografyasının belirlenmesinde etkili olmuştur. Neolitik çiftçiler bu bölgeye geldiğinde deniz

düzlemlerinin bugünkünden 25 m kadar daha aşağıda olduğu göz önüne alındığında, Kalkolitik öncesi kıyı yerleşmelerinin eğer Marmara Denizi'nin derinlerinde değilse eski koylarda onlarca metre kalınlığında biriken alüvyon dolgular⁶ altında gömülmüş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak her halükarda Neolitik dönem balıkçıların avladığı balıklar bugün Marmara ile Karadeniz arasında gidip gelen ve Marmara'dan tanıdığımız balık türleri değildir. Aşağıda son araştırmaların sonuçlarına kısaca değinerek Marmara Havzasında Neolitik yaşam biçiminin nasıl başladığı ve nasıl geliştiği hakkında bazı genellemeler sunulacaktır⁷.

ARKEOLOJİK BULGULARA TOPLU BAKIŞ

Marmara Bölgesinin Mezolitik Toplulukları: Ağaçlı Kültürü

1980'lerde yaptığımız ilk çalışmamızın ardından Marmara havzasının kültürel tarihine olan ilgi giderek artmış, farklı ekiplerin alan çalışmaları yapmaya başlamasıyla Marmara Bölgesi hakkında bilgilerimiz artmıştır (Fig. 7). İlginç olan araştırmaların Neolitik dönem üzerinde yoğunlaşmış olması ve sayısı 13'ü bulunan Neolitik kazı yerlerinin Marmara Denizi'nin hemen hemen bütün kıyılarını temsil edecek biçimde dağılmış olmasıdır.

⁶ Kapsamlı kaynakça için bk. ÖZDOĞAN 2003, 2007, 2011b, 2013b, 2015.

⁷ Ayrıntılı bilgi ve kapsamlı kaynakça için bk. ÖZDOĞAN 2006, 2013a, 2014a.

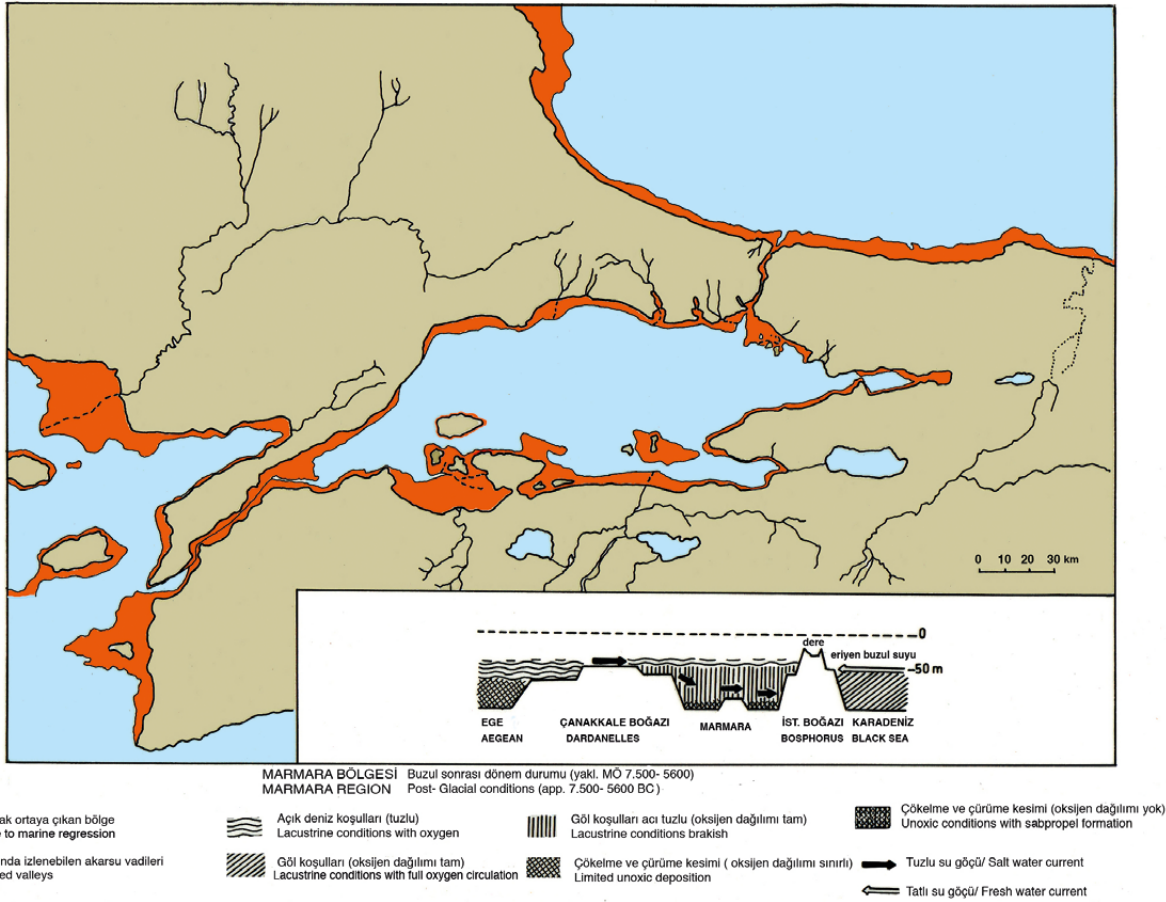

Fig.4: Erken Holosen Dönemde ılık tuzlu sular Çanakkale Boğazı'ndan girerken Marmara Havzası'nın durumu.
Fig.4: Marmara Basin during early Holocene, with warm saline waters entering from Dardanelles.

It is possible to surmise that by the early Holocene, when Neolithic farmers arrived around 6600 BCE, in spite of the gradual intrusion of saline waters from the Aegean, the Marmara was still a brackish lake, home to an extensive variety of fresh water, brackish, and saline species (Fig. 5,6).

The cultural history of the Marmara basin, particularly during the Neolithic period, has been bound by the environmental conditions briefly noted above. Along with the changes in the water table, active tectonic movements also played a decisive role. In this respect, it should be noted that any coastal settlement earlier than Chalcolithic Period was deeply submerged, or covered with alluvial deposits⁶ and that the fish species of the Neolithic era were not the same as today, as access to neither the Black Sea or the Aegean was available. With the dynamics of the environmental setting in mind, we shall present a conspectus of how the process of neolithization took place, based on the present evidence.⁷

ARCHAEOLOGICAL EVIDENCE

Setting The Stage: Ağaçlı Culture And The Mesolithic Substratum

Following our initial work in 1980's, there has been a gradual increase of interest in the cultural history of the Marmara basin, with several other teams taking to the field. Accordingly, our knowledge of the Marmara region has now been considerably improved (Fig. 7). However, it is worth noting that most of our knowledge of the Neolithic period has been derived from 13 excavated sites distributed around the region. Even if there are no excavated sites, surface surveys have revealed the presence of a local Mesolithic,⁸ the so-called Ağaçlı culture that was quite wide-spread along the Marmara and Black Sea littorals (Fig. 8). However, there is no evidence for either the earlier stages of the Mesolithic or the later stages of the Upper Palaeolithic period. Even if one theorized that the coastal sites of those periods were deeply buried under the sea, surface surveys of the inner parts of the region have not yielded any material datable to those periods.

⁶ For extensive accounting, ÖZDOĞAN 2003, 2007, 2011b, 2013b, 2015

⁷ For more extensive accounting, together with bibliographic references see ÖZDOĞAN 2006, 2013a, 2014a

⁸ Even though there is a terminological controversy in designating Post Palaeolithic Pre-Neolithic assemblages either as Epi-Palaeolithic or as Mesolithic, we prefer the latter, considering the former as being specific to Levant.

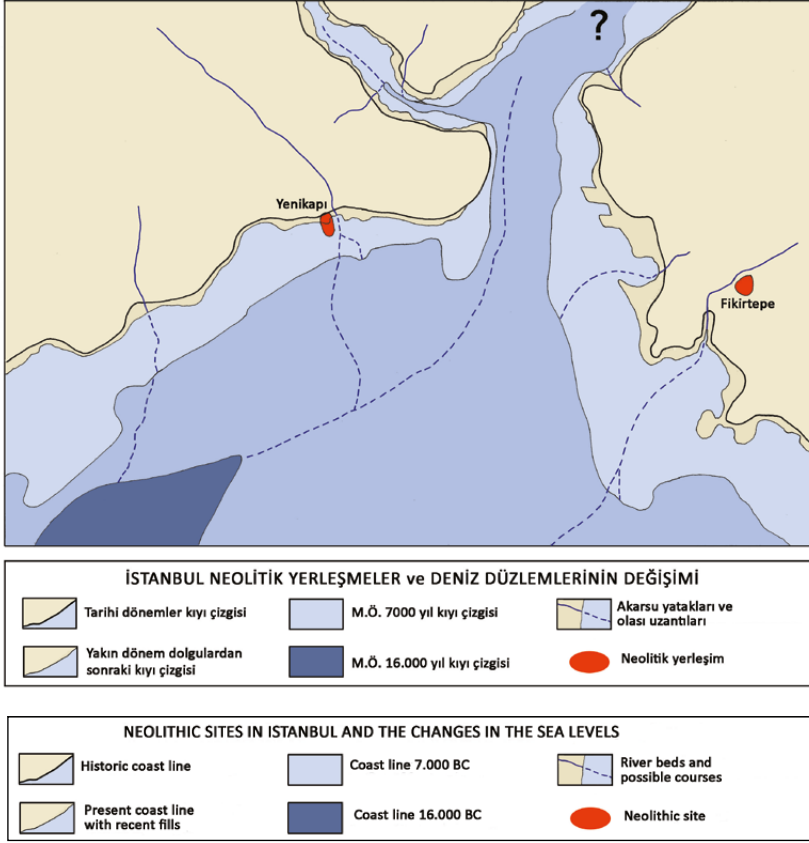

Fig.5: Neolitik Dönem’de kıyı morfolojisi değişirken İstanbul.

Fig.5: Evolution of Istanbul’s coastal geomorphology during the Neolithic.

Buna karşılık özellikle Marmara’nın doğu kıyılarında Neolitik öncesi Mezolitik döneme ait buluntu veren yerler de bilinmektedir ancak Neolitik dönemle ilgili kazı yerlerinin sayısında artış olmasına karşın Mezolitik döneme ait hiçbir buluntu yerinde kazı yapılmamıştır. Bölgenin Mezolitik buluntu yerleri adlarını Karadeniz kıyı şeridi üzerindeki bu kültürün ilk tanımlandığı yer olan Ağaçlı Kumluğu’ndan almıştır⁸ (Fig. 8). Ağaçlı kültürüne ait buluntu yerlerinin sayısal çokluğuna rağmen Ağaçlı kültürü öncesi Üst Paleolitik döneme tarihlenebilecek buluntulara bölgenin hiçbir yerinde rastlanmamıştır. Her ne kadar Üst Paleolitik dönem konak yerlerinin deniz düzlemlerinin yükselmesiyle batan kıyı şeridi ile birlikte ulaşılamaz olduğu düşünülse de iç kesimlerde yapılan yüzey taramalarında da söz konusu dönemi yansıtan hiçbir bulguya rastlanmaması Bulgaristan’ın Balkan dağlarının güneyinde kalan kısmında olduğu gibi Üst Paleolitik dönem koşullarının yerleşmeye uygun olmadığını düşündürmektedir. Nitekim Yarımburgaz Mağarası ve Karadeniz kıyı şeridi boyunca uzanan fosilleşmiş kumul tepelikleri üzerindeki buluntu yerlerinde de Erken Orinyasiyen Döneminden sonra gelen Paleolitik dönem kültürlerinin izlerine rastlanmamıştır⁹. Buluntuların tipolojisine dayanarak Mezolitik döneme ta-

rihlediğimiz Ağaçlı kültürüne ait Marmara Bölgesindeki buluntu yerlerinin sayısı 80’in üzerinde olup hemen hemen tümü kıyı kumulları ile kıyı taraçaları üzerinde konumlanmıştır. Her ne kadar buluntu yerlerinin çoğu bölgenin doğusunda ise de Bandırma Ovası, Gelibolu Yarımadası ve Avşa Adası’nda da benzer buluntu topluluklarına sayıca az da olsa rastlanmıştır. Yukarıda değinildiği gibi, hiçbirinde kazı yapılmadığı için elimizde kültüre ait mutlak yaş belirlenmesi bulunmamakta, bu nedenle yorumlarımız doğrudan doğruya tipolojiye dayanmak durumunda kalmaktadır. Büyük bir olasılıkla Neolitik çiftçiler bölgeye geldiğinde Ağaçlı toplulukları bölgede olduğu için Marmara Bölgesi Mezolitik dönem buluntu toplulukları ülkemiz Akdeniz kıyı şeridi üzerindeki Mezolitik kültürlerinden daha sonraki bir döneme ait olmalıdır. Ağaçlı kültürü belirgin buluntu toplulukları küçük dilgiler, sırtlı dilgiler, silindirik veya prizmatik çekirdekler, mikrokazıyıcılar ve az sayıdaki geometrik mikrolitten oluşmaktadır¹⁰.

Bölgede Neolitik Yaşamın Başlangıcı

Neolitik çiftçilerin Marmara Bölgesi’ne tam olarak ne zaman gelmeye başladıkları belli değildir, ancak Barcın ve Pendik’teki tarihler MÖ 7. binyılın ilk yarısını göstermektedir.

⁸ Paleolitik sonrası Neolitik öncesi buluntuların Epi-Paleolitik mi Mezolitik mi olarak adlandırılması konusunda bir kavram karışıklığı vardır. Esasen Epi-Paleolitik sözcüğü Güney Levant’ta Üst Paleolitik’ten Neolitik döneme bir kesinti olmadan süregelen kültürel süreci tanımlamak için kullanılan bir adlamadır. Mezolitik ise başta Avrupa olmak üzere Akdeniz Havzasının büyük bir kısmında Üst Paleolitik izleyen ve Neolitik öğelerin gelmesiyle sonlanan süreci tanımlayan bir adlamadır. Türkiye’nin bütün batı kesiminde olduğu gibi Marmara Bölgesi buluntu topluluklarını bu nedenle Mezolitik adlaması ile tanımlamayı yeğlemekteyiz.

⁹ RUNNELS - ÖZDOĞAN 2001.

¹⁰ GATSOV - ÖZDOĞAN 1994; ÖZDOĞAN - GATSOV 1998; ÖZDOĞAN 2013a.

TUZLU SU BALIKLARI / SALINE SPECIES	BİLİLEN MAX. BOYUTU / KNOWN MAX. SIZE	FİKİRTEPE'DEKİ BOYUTU / SIZE AT FİKİRTEPE	FİKİRTEPE'DEKİ SAYISI / NUMBER AT FİKİRTEPE	TATLI-ACI SU BALIKLARI / FRESH-BRACKISH SPECIES	BİLİLEN MAX. BOYUTU / KNOWN MAX. SIZE	FİKİRTEPE'DEKİ BOYUTU / SIZE AT FİKİRTEPE	FİKİRTEPE'DEKİ SAYISI / NUMBER AT FİKİRTEPE
BARLAM EUROPEAN HAKE <i>MERLUCCIIUS MERLUCCIIUS</i> 	100 cm	75 cm	1	KIZILGÖZ / KIZILKANAT ROACH <i>LEUCISCUS RUTILLUS</i> 	60 cm	50-60 cm	7
KEFAL GREY MULLET <i>MUGIL CELEO</i> 	60-65 cm	60 cm	4	AK KEFAL / KEPENEZ EUROPEAN CHUB <i>LEUCISCUS CEPHALUS</i> 	60 cm	60 cm	1
LEVREK SEABASS <i>MORONE LABRAX</i> 	80-100 cm	75-100 cm	4	KOCA AĞIZ BALIĞI ASP <i>ASPIUS ASPIS</i> 	80-100 cm	70 cm	1
ÇİPURA SEABREAM <i>AURATA AURATA</i> 	70 cm	40-70 cm	41	YAYIN SHEATFISH <i>SILURUS GLANIS</i> 	250-300 cm	50-200 cm	16
SARIAĞIZ MEAGRE <i>SCIAENA AQUILA</i> 	150-200 cm	90, 100 cm	2	TURNA NORTHERN PIKE <i>ESOX LUCIUS</i> 	150 cm	85, 100 cm	2
TON BALIĞI TUNNY <i>THONNUS VULGARIS</i> 	260-300 cm	150, 200 cm	2	SUDAK / TATLI SU LEVREĞİ ZANDER <i>PERCA FLUVIATILIS</i> 	120-130 cm	70-100 cm	3

Fig.6: Fikirtepe kazısında bulunan balıklar.

Fig.6: The fishes recovered during the Fikirtepe Excavation.

In the case of Yarımburgaz, as well as at coastal dunes, traces of Palaeolithic occupation seems to be interrupted after Early Aurignacian.⁹ Nevertheless, material assemblages typologically assignable to the Ağaçlı culture have been recovered at over 80 sites, almost all located on coastal terraces or estuaries. At present, most of these sites are in the eastern part of the basin, although there are sites yielding lithic assemblages of the Mesolithic tradition also at Bandırma Plain, Gelibolu Peninsula, and Avşa Island. As has already been mentioned, due to a lack of excavated sites, it is not possible to establish a secure chronological sequence of the Mesolithic communities. We consider them to be later than most others along Mediterranean littoral; at the least, communities of Ağaçlı were in the region when Neolithic farmers arrived. Small blades, backed blades, cylindrical or prismatic cores, micro-scrappers, and a few geometric microliths are featured in Ağaçlı assemblages.¹⁰

Initial Stages Of Neolithic Culture In The Region

When Neolithic farmers began arriving in the Marmara Region is not clear, however results from Barcın and Pendik indicate a date by the beginning of the 7th millennium BCE. Nevertheless, it seems very likely that there were some earlier random scouting groups wandering in the region. We surmise that the earliest pottery found at Aşağı Pınar and Barcın, along with

the naviform-like blade core recovered at Küçük Çekmece, are from these scouting groups.¹¹ How far north they wandered is not clear, probably as far as indicated by the earliest layer at Koprivets, almost up to the shores of Danube.¹² Whether these scouting groups had established permanent settlements or whether they were in tents is also not clear; at Aşağı Pınar we found only some pottery sherds from that initial stage, but no construction. Nevertheless, it seems evident that they must have carried information back to core area, for the reason that when a massive group of migrant farmers arrived, they knew where they were going. They very quickly established several settlements around the Balkans, always choosing the best possible location.

First Permanent Neolithic Settlements

Thanks to the increased number of excavated Neolithic sites, it became possible to differentiate among Neolithic communities, each identified by the distinct composition of their Neolithic package. What becomes apparent is that the Neolithic farmers arrived to the shores of the Marmara via two distinct routes, one following the valley of the Sakarya River and the other coming through the Aegean littoral.¹³ It is evident that both are a consequence of the endemic movement of Neolithic farmers following the road from the core area further in the east, probably triggered by information the pioneer scouting groups supplied.

⁹ RUNNELS - ÖZDOĞAN 2001.

¹⁰ See especially GATSOV - ÖZDOĞAN 1994; ÖZDOĞAN - GATSOV 1998; ÖZDOĞAN 2013a

¹¹ AYDINGÜN 2013; GERRITSEN et al. 2017; ÖZDOĞAN 2016, 2017

¹² ELENSKI 2004; NİKOLOVA 2007

¹³ ÖZDOĞAN 2014, 2016, 2017.

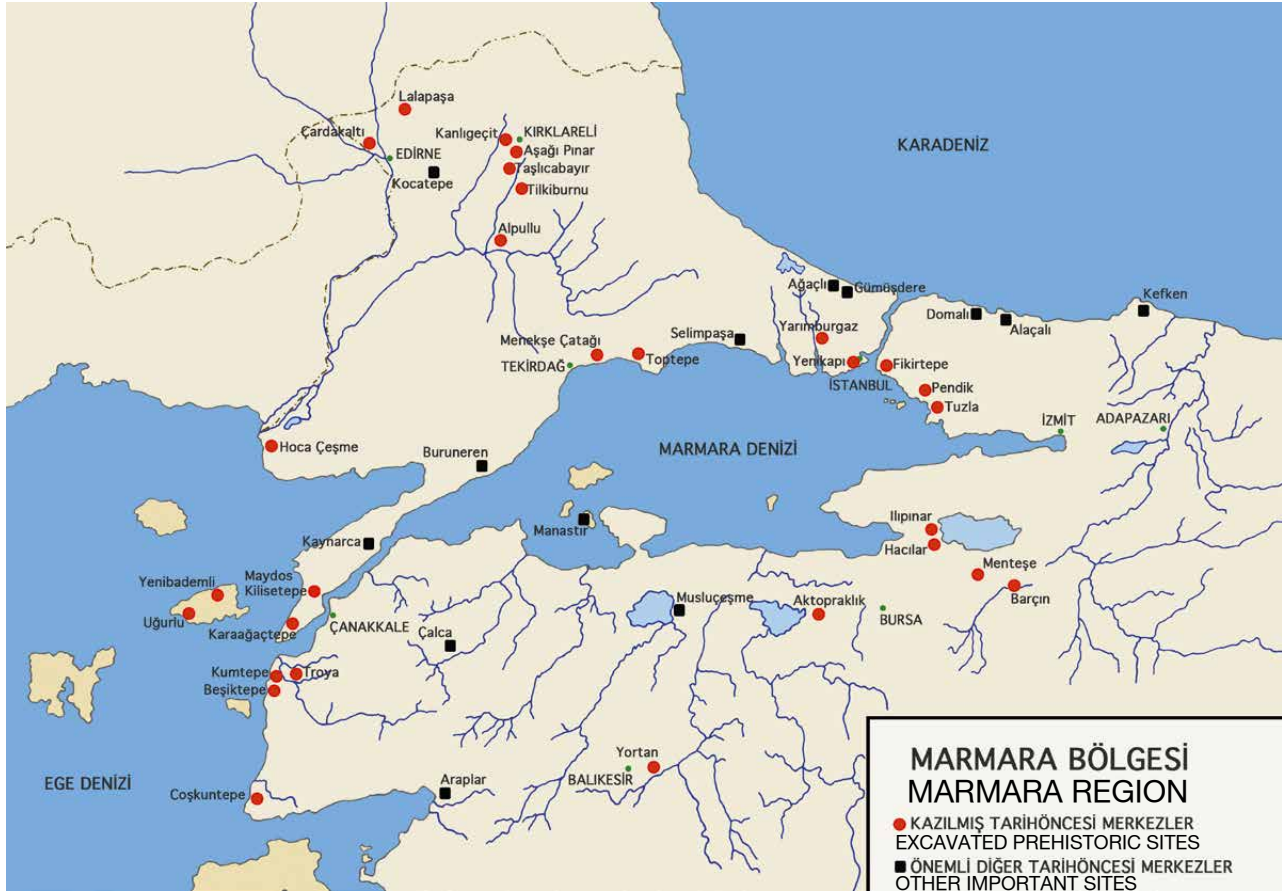

Fig.7: Marmara bölgesindeki büyük prehistorik yerleşmeler.
Fig.7: Major Prehistoric Sites in the Marmara Region.

Bununla birlikte, daha erken dönemde bölgede dolaşan bazı öncü grupların olma olasılığı yüksektir; Aşağı Pınar ve Barçın yerleşmelerinde bulunan en erken döneme ait çanak ve çömleklerin yanı sıra Küçük Çekmece’de bulunan naviform benzeri dilgi çekirdeklerinin bu öncü gruplarına ait olduklarını tahmin ediyoruz¹¹. Bu öncülerin kuzeyde nereye kadar yayıldıklarını bilmiyoruz, ancak Kuzey Bulgaristan’da Plevne yakınlarındaki Koprivets kazı yerinin en alt tabakasının buluntu topluluğu bu ilk grupların en azından Tuna Havzasına kadar yayılmış olduklarını göstermiştir¹². Ancak eldeki veriler bu öncülerin göçer durumda çadırlarda mı yaşadıklarını yoksa belirli yerlerde kalıcı yerleşmeler mi kurduğunu ile ilgili kesin bilgi vermemektedir. Her ne kadar Koprivets’in en alt tabakasında kulübe benzeri bir yapı kalıntısı varsa da Aşağı Pınar’da bu dönemi herhangi bir mimari iz ile değil yalnızca daha sonrakilerden belirgin bir biçimde farklılaşan çanak parçalarından tanımaktayız.

¹¹ AYDINGÜN 2013; GERRITSEN vd. 2017; ÖZDOĞAN 2016, 2017.

¹² ELENSKI 2004; NIKOLOVA 2007.

Nevertheless, both groups were accustomed to village life, not only as a modality of socializing, but also as a way of living, with buildings considered multifunctional homes, not simply dwellings. Primary components of the Neolithic package, that is, the founder crops, basic livestock, technologies related to pottery, and polished stone tools, are present in both groups. However, once the Neolithic package is sorted into its components,¹⁴ the differences between the Neolithic communities become apparent, strongly implying that they came from different regions of the Neolithic core. Here we shall try to present the basic features of each, the East as the Marmara Fikirtepe-Yarımburga cultures, and the West as the Balkan Early Neolithic cultures (fig.9).

The Neolithic Of Eastern Marmara

From exactly which part of the core area the eastern group took to the road is not clear.

¹⁴ ÖZDOĞAN 2010, 2011.

Fig.8: İstanbul bölgesindeki büyük prehistorik yerleşmeler.
Fig.8: Major Prehistoric Sites in the Region of Istanbul.

Öncü grupların ardılı olan ilk kalıcı yerleşmelerin Ege ve Marmara kıyılarından Balkan Dağlarına kadar Güney Balkanların hemen her yerinde oldukça kısa bir süre içinde kurulduklarını, bu yerleşmelerin buluntu topluluğunun hemen hemen aynı olmasından anlamaktayız. Daha da ilginç olanı yeni kurulan yerleşmelerin neredeyse hepsinin o bölgede insan yaşamı için en uygun noktayı seçmiş olmasıdır, bunlar bize ilk öncü grupların çıkmış oldukları çekirdek bölgeyle ilişkilerini kesmediklerini çeşitli nedenlerle gitmiş oldukları “dış bölgelerin çekiciliği” ile ilgili bilgiyi aktardıkları ve bunu çekirdek bölgeden bir “göç dürtüsü” oluşturduğunu düşünebiliriz. Aksi takdirde ellerinde güvenilir bilgi olmadan hiçbir topluluk başka bir bölgeye bu kadar hızlı giderek yerleşmez.

Neolitik Dönemin En Eski Yerleşmeleri

Neolitik dönemle ilgili araştırmaların çoğalmasıyla elde edilen bilgiler bu yerleşmelerdeki Neolitik paketlerin ayrıtılarak anlaşılmasını sağlayacak duruma getirmiş-

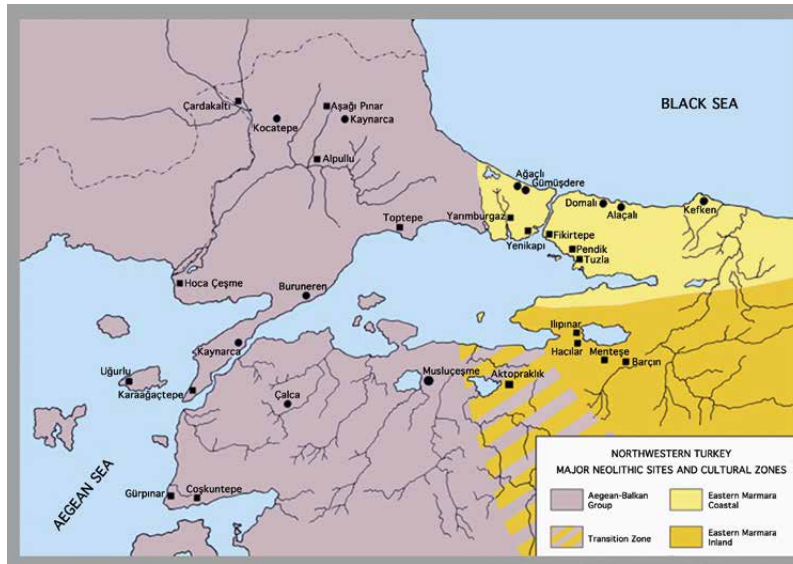

Fig. 9: Marmara bölgesinde Neolitik Dönemin başlarında kültürel etkileşimin ana bölgeleri.

Fig. 9: Major cultural interaction zones during the initials stages of the Neolithic in the Marmara region.

tir. Önceleri Neolitik kültürleri tarıma alınan bitki, evcilleşmiş hayvan, çanak çömlek ve sürtme taş alet teknolojileri ile tanımlarken artık toplulukları birbirinden farklılaştıran öğeleri de ayrıştırarak tanımlayabilmekteyiz. Buna göre Marmara Bölgesinde ana çizgileriyle iki farklı Neolitik paketin var olduğunu ve dolayısıyla bu bölgeye gelen iki farklı topluluktan söz edebilmekteyiz. Bunların biri Orta Anadolu, Göller Bölgesi ve Sakarya Vadisini izleyerek Doğu Marmara'ya gelen Neolitik paket; diğeri ise Ege kıyıları boyunca kuzeye doğru yayılarak çıkan farklı bir neolitik paketi getiren harekettir¹³.

Yukarıda değindiğimiz doğuya ve batıya hareket eden her iki grupta da Neolitik tanımının temel öğelerini yani temel tarım bitkileri, evcil çiftlik hayvanları, çanak çömlek yapımı teknolojileri, sürtme taş aletleri ve köy yaşantısını görmekteyiz. Bu öğeler çok geniş bir alanı kaplayan Neolitik çekirdek bölgesinin her yerinde görülen ortak paydaşlardır.

¹³ ÖZDOĞAN 2014, 2016, 2017.

However, by looking at the components of their cultural assemblage, they must have left the eastern core before the end of PPNB, crossing over Central Anatolia, and must have stopped for some time in the Lakes District before continuing northwards along the tectonic valley of the Sakarya River.¹⁵ The trajectory followed by this movement, from Kuruçay onwards before reaching Ilıpınar, Barçın, and Aktopraklık in Southeastern Marmara, is apparent from several sites recovered along the route, revealing typical assemblages akin to Fikirtepe.¹⁶ After crossing the İznik basin, encountering communities of the Mesolithic Ağaçlı, they seem to have terminated their migration without moving into Thrace. All of the settlements in the İznik-Bursa region reflect the typical Anatolian village style of rectangular houses, best known from Ilıpınar and Aktopraklık.¹⁷ The material assemblage of

this group has some significant features that are very different from the other migrant group of farmers coming through the Aegean, which will be elaborated later. The pottery of the group is mostly of pale brownish coloured hole-mouth jars and juglets, featured by heavy lugs; decoration is mostly confined to four-footed rectangular vessels, exclusively by light incision depicting simple geometric patterns (fig.10,11). They have a very elaborate lithic assemblage, characterised by bullet cores, pressure flaking, and small blades. Polished stone tools, though present, are not numerous; likewise clay figurines are also conspicuously very few. All of the sites have intramural burials and also cemeteries nearby. As clearly evidenced at Ilıpınar, they sustained their traditional means of subsistence, being rather reluctant to add aquatic, marine, or hunted species to their diet.

Buna karşılık çekirdek bölgenin farklı kesimlerinde o bölgelere özgü farklı aletlerin, takıların ve hatta sembollerin geliştiğini bilmekteyiz. Marmara Bölgesine doğudan ve batıdan gelen iki kolu bu açıdan incelediğimizde bunların çekirdek bölgenin farklı yörelerinden çıktıklarını ve birbirinden farklı yolları izleyerek bu bölgeye geldiklerini kesin olarak söyleyebilecek durumdayız¹⁴. Bu iki gruptan doğudakini Fikirtepe-Yarımburgaz, batıdakini ise Balkanlarda İlk Neolitik Dönem kültürleri olarak adlandırıp başlıca özelliklerini ayrı ayrı tanıtmaya çalışacağız (Fig. 9).

Doğu Marmara'da Fikirtepe-Yarımburgaz Buluntu Toplulukları

Her ne kadar bu grubun doğudaki çekirdek bölgenin neresinden yola çıktığını tam olarak bilemiyorsak da halen yerleşim içi ölü gömme geleneğini sürdürmüş olması grubun Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin bitiminden önce çekirdek bölgeden ayrılmış olduğunu düşündürmektedir. Buluntu topluluğunu oluşturan öğeler ve İç Batı Anadolu'da yapılan yüzey araştırmaları bu grubun olasılıkla Orta Anadolu'dan hızla geçtikten sonra Göller Bölgesinin kuzeyine geldiğini ve buradan kuzeye doğru Porsuk, Sakarya Vadilerini izleyerek yukarı çıktığını¹⁵ göstermekte, bunlar güneyde Kuruçay, Demircihöyük, Barçın, Ilıpınar ve Aktopraklık gibi buluntu yerlerinden izlenebilmektedir¹⁶.

Güneyden gelen grup Ağaçlı toplulukları ile kaynaştıktan sonra daha fazla ilerlemeyerek Çatalca hattının

ötesine geçmemiş, Doğu Marmara kıyılarında kalmıştır. Bu grubun Marmara Bölgesine gelip Ağaçlı kültürüyle kaynaşmazdan önce Marmara Denizinin güney kesiminde İznik İnegöl Bursa Havzasında kurmuş oldukları Ilıpınar, Barçın, Menteşe ve Aktopraklık yerleşmelerindeki bütün yapılar çekirdek bölgede olduğu gibi Anadolu Neolitik mimari geleneğini yansıtan¹⁷ dörtgen planlıdır. Bu grubun batıdakinden belirgin farkları arasında donuk koyu yüzlü çanak çömleği, özellikle büyük tutamakları ile dikkati çeken geniş ağızlı ve düz dipli çömlekleri, uzun gövdeli dar ağızlı kaplarının yanı sıra üzeri geometrik kesme ve oyma bezemeli, köşeli ayaklar üzerinde yükseltilmiş "kült masası" olarak da adlandırılan köşeli kaplarını da sayabiliriz. (Fig. 10,11). Bu kültür özellikle mermi biçimli çekirdekleri, baskı yöntemiyle çıkartılmış ince dilgileri ve çeşitli aletlerle tanınan çok zengin yontmataş geleneğine sahiptir. Buna karşılık Neolitik paketin önemli öğeleri arasında sayılan yassı baltalar ve kil heykelcikler sayı ve çeşit bakımından oldukça azdır. Yapıların taban altlarında gömüler ve yerleşmenin hemen yakın çevresinde de mezarlıkları vardır. En açık olarak Ilıpınar'da izlendiği üzere gelen topluluğun beslenmesi genelde tarım ve hayvancılığa dayalı olup buna karşılık buldukları ortamın zengin su ürünlerinden ve av hayvanlarından az yararlanmışlardır.

¹⁴ ÖZDOĞAN 2010, 2011.

¹⁵ Doğu'daki merkez bölgeden Batı Avrupa'ya kadar olan Neolitik yayılım veya basit çiftçilerin endemik hareketi 'göç momentumu' yöntemleriyle açıklanabilir; bu bağlamda bk. ÖZDOĞAN 2008; ROWLEY-CONWY 2011.

¹⁶ EFE 2000, 2005; FRENCH 1967; MELLAART 1955.

¹⁷ KARUL 2017; ROODENBERG 2008.

¹⁵ Neolithic dispersal, or the endemic movement of simple farmers beginning from the core area in the East all the way to Western Europe, can only be explained by modalities of 'momentum to migrate,' in this respect see ÖZDOĞAN 2008; ROWLEY-CONWY 2011.

¹⁶ EFE 2000, 2005; FRENCH 1967; MELLAART 1955.

¹⁷ KARUL 2017; ROODENBERG 2008

Tam olarak zamanı ve nasıl olduğunu bilemiyorsak da Anadolu'dan gelen çiftçilerin kuzeyde İstanbul çevresinde yoğun bir şekilde varlığını sürdüren Mezolitik gelenekli Ağaçalı topluluklarının yeni gelenlerle barışçıl bir şekilde kaynaştığı, kendilerinde olmayan evcil hayvan, tarım bitkileri, çanak çömlek teknolojisi gibi öğeleri alarak ve bir anlamda akültürasyon dönemini geçirdikleri Pendik, Fikirtepe, Yenikapı gibi yerleşmelerinde yapılan kazılardan anlaşılmaktadır. Bu evreye ait yerleşimlerin yer seçimi de ilginçtir. Sahil teraslarında kurulan Pendik, İç Erenköy, Ayamama ve Tuzla, ya da Fikirtepe gibi ırmak ağzlarındaki dalgalı sırtlar bunlar arasında örnek sayılabilir. Yapılan kazılar Fikirtepe kültürü olarak tanımladığımız bu kültürün geleneksel avcılık, balıkçılık, yumuşakça toplayıcılığının yanı sıra yeni gelenlerden tarım ve hayvancılığı da alarak karma bir yaşam biçimi sürdürdüğünü göstermektedir. Su ürünlerine olan bağımlılığın çok güçlü olduğunu ve o dönemde deniz kıyısının bugünkü Marmara'nın 20 metre altında olduğunu göz önüne alırsak Yenikapı gibi hemen sahilde, akarsu ağzındaki deltalarda kurulmuş yerleşimlerin sayıca fazla olması gerektiğini söyleyebiliriz (Fig. 5).

Akültürasyon geçiren Ağaçalı grubunun tarımcılardan aldıkları öğelerin yanı sıra kendi özgün kültürlerini de sürdürdüklerini yerleşimdeki yapıların Anadolu geleceğindeki gibi dörtgen planlı değil; Mezolitik dönemin dallardan örülmüş yuvarlak ve söbe biçimli yarı gömük kulübelerinden bilmekteyiz. Bu döneme ait en geniş kazılmış olan ve 50'nin üstünde kulübenin ortaya çıkarıldığı yer olan Pendik'te yerleşmenin bir ucunda İlipınar mimarisini anımsatan dikdörtgen bir yapı bulunması hayli ilgi çekicidir¹⁸. Buluntu topluluğunun öğeleri arasında yukarıda değindiğimiz İlipınar gibi yerleşmelere özgü mermi çekirdeği, baskı yöntemi ile yongalama, yerleşme içi gömü geleceğinin varlığından da bahsedebiliriz. Yenikapı'da, Anadolu tipi mezarların yanı sıra Anadolu'dan tanımadığımız ölü yakma/ kremasyon gömütlerin görülmesi iki ayrı kültürden gelen insanların aynı yerleşimde uyum içinde yaşayabildiğini göstermektedir.

Marmara kıyısındaki yerleşimlerde olta ucu gibi balıkçı aletlerinin büyük boyutlarda olması ve özellikle Fikirtepe ve Pendik'te avlanmış olan azman olarak tanımlayabileceğimiz iri balıkların¹⁹ varlığı, sığ sularda yumuşakça toplamanın yanı sıra açık deniz balıkçılığı yapıldığını da göstermektedir. (Fig. 6,12).

Anadolu'dan gelen özgün topluluğun yerleştiği bölgenin kültürel yapısı ile Ağaçalı geleceğinin akültürasyon ya da uyum döneminden geçmesiyle oluşan İstanbul çevresi yerleşimleri arasındaki yukarıda değindiğimiz fark Fikir-

tepe kültürünün Klasik olarak adlandırdığımız evresinin sonlarında ve özellikle Yarımurgaz 4-2 evreleriyle giderek ortadan kalkmış, ve Toptepe evresinde bölgede tam anlamıyla kültürel bir bütünlük sağlanmıştır²⁰ (Fig. 13-15). Marmara Bölgesinde kültürel bütünlüğün oluştuğu Toptepe adını verdiğimiz evreyi MÖ 5200 yıllarından itibaren görmekteyiz²¹.

Ağaçalı grubunun eski sınırını oluşturan Büyük Çekmece hattının Fikirtepe ve Yarımurgaz kültür evreleri boyunca da bir kültürel sınır olma özelliğini sürdürmesi çok ilginçtir. Tabi ki araştırma projemizi planlarken bulmayı düşündüğümüz şey bu değildi; beklentimiz daha önce de belirttiğimiz gibi projemizin başlangıç evresinde Fikirtepe'nin Bulgaristan'dakilerle olan bağlarını ortaya çıkarmaktı. Ancak İstanbul çevresinde yaptığımız kazılarda ne bu hattın batısındaki Trakya'da ve özellikle Aşağı Pınar'da Fikirtepe veya Yarımurgaz tipinde, ne de Karanovo-Starçevo-Sesklo grubu olarak bilinen Balkan çanak çömleğinden tek bir parçaya bile rastlamamış olmak hiç beklemediğimiz ve uzun süre kabullenmekte zorlandığımız bir sonuçtu. Yukarıda değindiğimiz gibi Toptepe evresiyle yapay sınır ortadan kalkmış ve Marmara Denizi çevresinde benzer bir kültürel oluşum ortaya çıkmıştı. Ağaçalı ve Fikirtepe kültürlerinden tanıdığımız su ürünlerine ve özellikle yumuşakçalara dayalı beslenmenin daha sonraki evrelerde de ağırlıklı olarak devam ettiğini Yarımurgaz ve Toptepe'deki çok sayıda atık yumuşakça kabuğundan anlamaktayız²². Görüldüğü gibi Neolitik yaşam biçiminin yayılması ve yerleşmesi sürecin beklentimizden farklı olarak çok daha karmaşık ve çok yönlü olduğunu söylememize neden olmaktadır.

Batı Marmara Neolitiği

Uğurlu ve Hoca Çeşme kazılarında tanıdığımız Batı Marmara çiftçi grubu da ilk olarak öncü grupların izlerini sürerek Avrupa topraklarına geçmiş ve büyük bir olasılıkla bu geçişleri doğudakilerle aynı zamana rastlamıştır. Bu çiftçilerin beraberlerinde getirdikleri Neolitik paket dikkat çekici bir şekilde Doğu Marmara'nıkinden farklıdır. Çukuriçi Höyük ve Ulucak gibi yerleşmelerden bilindiği gibi daha çok İzmir bölgesine benzemektedir. Ancak, benzerliklere karşın Hoca Çeşme'de²³ bulunanlar İzmir yerleşmelerindekilere göre de bazı belirgin farklara sahiptir. Örneğin en erken döneme ait mimari kalıntılar yuvarlaktır, mermi biçimli çekirdek teknolojisinin yokluğu ve deniz ürünlerine aşırı bağımlılığıyla geniş ölçüde Kıbrıs'takileri anımsatmaktadır (Fig. 17-21). Bu aynı zamanda Trakya'dan gelen bazı grupların kıyı boyunca karadan değil doğrudan deniz yoluyla gelmiş olabilecekleri olasılığını da ortaya çıkartmaktadır²⁴.

¹⁸ ÖZDOĞAN 2014b, 2017.

¹⁹ BOESSNECK-VON DER DRIESCH 1979; RÖHRS-HERRE 1961.

²⁰ ÖZDOĞAN 2013a.

²¹ ÖZDOĞAN vd. 1991.

²² MERİÇ vd. 1988; MERİÇ-ALGAN 2007; ÖZDOĞAN-KOYUNLU 1986

²³ ÖZDOĞAN 1998, 2013a

²⁴ Artık Neolitik toplulukların yayılmasında deniz rotasının daha önce düşünülenenden çok daha önemli bir rol oynadığı anlaşılmıştır; bu konuyla ilgili bk. ÖZDOĞAN 2013b, 2016; PERLES 2005.

It is not exactly clear when and how it happened, but the Mesolithic Ağaçlı communities peacefully adapted and merged with the migrant farmers, establishing several villages on both sides of the Bosphorus, such as Pendik, İç Erenköy, Ayamama, and Tuzla on coastal terraces, or on undulating areas over estuaries, as at Fikirtepe. Considering the fact that these communities were still fishers, there must have been several settlements like Yenikapı directly on the coast or on deltaic formations that were submerged by the rise of sea level. Here it is worth noting that when the Neolithic farmers arrived, the level of the Marmara was still some 20 m. lower than it is today (Fig. 5). What is of special interest is the consequential socio-economic model that emerged from the cultural adaptation of the Ağaçlı groups. The settlements of this group consist of round and/or ovoid huts of wattle and daub, some with semi-sunken floors, as exposed at Fikirtepe and at Yenikapı. It is of interest that at Pendik, the most extensively excavated site of this group where over 50 round wattle and daub huts have been exposed, there is at one end of the settlement a rectangular building highly reminiscent of Ilıpınar architecture.¹⁸ On the other hand, the pottery, polished and ground stone artefacts, and the lithic assemblage, including bullet cores and the employment of pressure flaking, are identical to those of the Ilıpınar group. Likewise, there are burials within the settlement area, mostly below the floors. However, at Yenikapı, together with simple inhumations, there are also cremated burials, which are not in the Anatolian tradition. It is of significance to note that the acculturated Ağaçlı groups developed a new, mixed model of subsistence. Although they had domestic animals and founder crops, a major part of the subsistence was still based on hunting, fishing, and mollusc collecting. The presence of rather big fish¹⁹ and large fishing tools indicate that open sea fishing was taking place, along with the collection of molluscs in shallow waters (Fig. 6,12). This all leads us to conclude that the Ağaçlı group merged peacefully with the migrant farmers. While continuing to live in their traditional huts and practice their traditional burial customs, they developed a mixed subsistence pattern based on farmstead, hunting, fishing, and mollusc collecting. They adapted commodities and technologies that they did not have previously, like pottery, lithics, etc., without making any modifications. Differences between authentic farmers on the Anatolian side and acculturated Ağaçlı communities gradually diminished through the

cultural stages of Classic Fikirtepe, Transition, Yarım-burgaz 4, Yarım-burgaz 3-2 and Toptepe (Fig. 13-15).²⁰ It is only at the turn of the 6th millennium to the 5th that a uniform entity developed along the northern and eastern coasts of the Marmara, the so-called Toptepe culture.²¹

What is of importance is that the old geographic boundary of the Ağaçlı group, separating the İstanbul region from the rest of Thrace and passing through Büyük Çekmece Lagoon, was sustained up to the end of the Yarım-burgaz 2 period, c. 5100 BCE, as a strict political border. This of course was not what we were expecting to find when we devised our research project. We anticipated at the initial stage of our project, as noted previously, that we would find connections between the Fikirtepe culture and those of Bulgaria. However, we were truly startled not to find one sherd of Fikirtepe or Yarım-burgaz type to the west of this line, anywhere in Thrace and particularly at Aşağı Pınar; none of the Thracian pottery of the so-called Karanovo-Starçevo-Sesklo group found its way into İstanbul region. This boundary seems to disappear only by the Toptepe stage, after the end of Yarım-burgaz 2, c. 5100 BCE. It is also of interest to note that consumption of marine sources was sustained through the Yarım-burgaz and Toptepe cultural stages, as evidenced by shell middens recovered at the site of Toptepe itself. Likewise, there was a considerable accumulation of discarded shells at Yarım-burgaz between Layers 4 and 3.²² This all leads to the conclusion that the process of neolithization was far more complex and multifarious than we ever anticipated.

The Neolithic Of Western Marmara

Simultaneous to the developments taking place on the eastern side of the Marmara basin, and likely guided by the scouting pioneers, the first group of farmers arrived on European soil at around 6600 BCE following the Aegean coast, as documented by the excavations at Uğurlu and at Hoca Çeşme. The Neolithic package these farmers brought with them is notably different from that of the Eastern Marmara, being very similar to those of the İzmir region, as seen at sites such as Çukuriçi Höyük and Ulucak. However, in spite of the similarities, what has been recovered at Hoca Çeşme²³ also bears some specific differences from that of the İzmir sites, such as the architectural remains of the earliest layer being round and highly reminiscent of those in Cyprus, in addition to the absence of bullet core technology and the extensive dependence on marine sources (Fig. 17-21).

¹⁸ ÖZDOĞAN 2014b, 2017.

¹⁹ BOESSNECK-VON DER DRIESCH 1979; RÖHRS-HERRE 1961.

²⁰ These have been extensively described in ÖZDOĞAN 2013a.

²¹ ÖZDOĞAN et al 1991.

²² MERİÇ et al 1988h; MERİÇ-ALGAN 2007; ÖZDOĞAN-KOYUNLU 1986

²³ ÖZDOĞAN 1998, 2013a

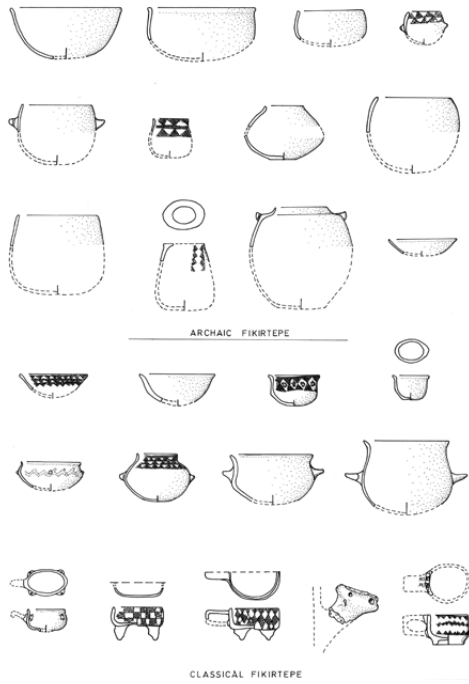

Fig.10: Fikirtepe çanak çömleğindeki tipolojik gelişim.
Fig.10: Typological development of Fikirtepe Pottery.

Fig.11: Çizgi bezekli dikdörtgen Fikirtepe kaplarından biri.
Fig.11: An rectangular vessel with incised decoration from Fikirtepe.

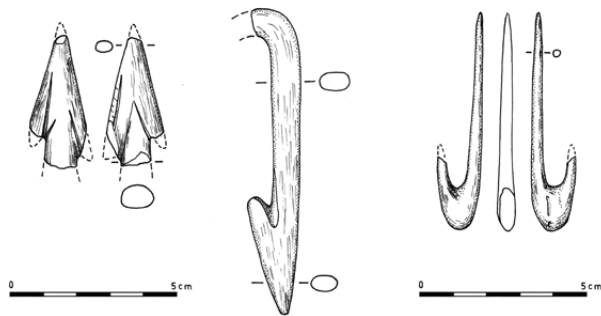

Fig.12: Fikirtepe kültürüne ait balıkçılık aletleri.
Fig.12: Fishing tools of Fikirtepe Culture.

Thus, it seems justifiable to suggest that migrating farmers came to Thrace by seafaring and not by following the land route along the coast.²⁴ Our work at Aşağı Pınar²⁵ indicates that the dispersal of Neolithic farmers after reaching Thrace was very rapid. It seems as if the region was devoid of Mesolithic communities, thus unlike the situation in the Eastern Marmara, they kept moving without encountering Mesolithic groups. In a relatively short span of time, migrant farmers dispersed to almost all of eastern Balkans up to the Danube basin, establishing numerous small settlements. In spite of the homogeneity in the material assemblages, the Early Neolithic culture of Eastern Balkans are known under different names, such as Karanovo-Kremikovci-Gradetsnitsa-Starçevo-Körös, mostly derived from stylistic differences in painted decoration. Here we prefer to call them “Balkan Early Neolithic cultures”.

Balkan Early Neolithic cultures are characterized by rectangular wooden-post structures, with red-coated floorings in earlier layers. Among the features that are most distinctive from the Eastern Marmara Neolithic is the absence of burials, either in or around the settlements. In spite of hundreds of burials recovered from Fikirtepe-Yarımburgaz settlements all over the Balkans, from hundreds of excavated sites, the total number of burials recovered is only about 30. The pottery of Balkan Early Neolithic is characterised by white-on-red painted pottery, depicting either geometric patterns or spiral designs on open plates, and tulip-shaped goblets with tubular lugs and raised ring-bases. Interestingly, they do have rectangular vessels with incised decoration as well, but while those of Fikirtepe group are rectangular in shape, those of the Balkans are triangular. Contrary to the Eastern Marmara group, there is an extensive presence of clay figurines and polished stone tools in the assemblage. Likewise, the lithic industry also differs from the Eastern Marmara group with the absence of pressure flaking, bullet cores and micro blades; instead it is characterized by big, backed blades, the so-called Karanovo blades.

²⁴ It is now understood that in the dispersal of Neolithic communities, the sea route had played a far more important role than ever envisaged; in this respect. see especially ÖZDOĞAN 2013b, ÖZDOĞAN 2016; PERLÈS 2005.

²⁵ ERES et al 2015; ÖZDOĞAN 2013a.

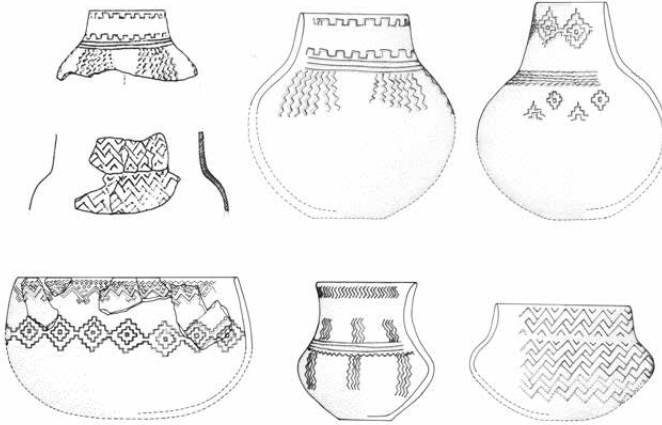

Fig.13: Yarımburgaz IV çanak çömleği.
Fig.13: Yarımburgaz Layer 4 pottery.

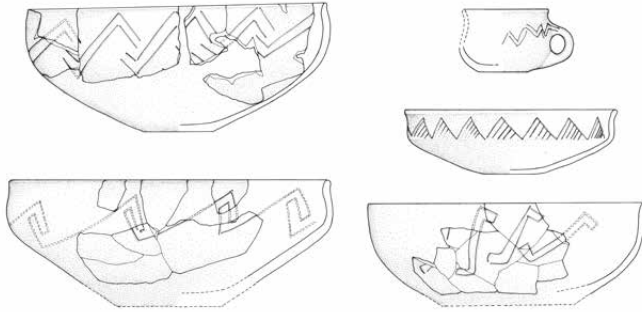

Fig.14: Yarımburgaz III çanak çömleği.
Fig.14: Yarımburgaz Layer 3 Pottery.

Fig.15: Yarımburgaz IV kabı.
Fig.15: Yarımburgaz Layer 4, vessel.

Aşağı Pınar'daki²⁵ çalışmalarımız bölgede Mezolitik toplulukların bulunmaması nedeniyle Neolitik çiftçilerin yayılımının Trakya'ya geldikten sonra çok hızlı olduğunu göstermiştir. Göçle gelen çiftçilerin bazıları Trakya'yı geçip çok kısa bir süre içerisinde Tuna Nehri havzasına kadar Doğu Balkanların hemen hemen tümüne yayılarak çok sayıda küçük yerleşme kurduklarını göstermektedir. Balkanlara yayılan bu kültürün buluntu topluluğu hemen hemen bölgenin tümünde aynı özellikleri taşıyorsa da boya bezemeli çanak çömleğin üzerindeki bezeklerin farklılaşmasına göre yerel olarak Karanovo-Kremikovci-Gradesnitsa-Starçevo-Körös gibi biraz da zorlama olarak farklı adlarla anılmaktadır, biz bunları burada genel olarak Balkan İlk Neolitik kültürleri olarak tanımlamaktayız.

Dönemin ilk evrelerindeki taşıyıcı sistemleri ahşap direklerden oluşan dörtgen planlı yapıların tabanlarında kırmızı aşı boyası kaplama görülür. Doğu Marmara Neolitigine göre en ayırt edici özellik, yerleşmelerde ve yerleşmelerin çevresinde gömütlerin olmamasıdır. Fikirtepe-Yarımburgaz yerleşmelerinden yüzlerce gömüt çıkarılmasına karşın, tüm Balkanlarda kazılan yerleşmelerden çıkarılan gömüt sayısı yaklaşık otuzdur. Balkan İlk Neolitik çanak çömleği kırmızı üzerine beyaz renkte çoğu geometrik ve ender olarak sarmallardan oluşan boya bezemeleriyle Doğu Marmara'dan tümüyle farklı özellikler sergiler. Aynı zamanda yine Doğu Marmara'dan farklı olarak kapların üzerinde büyük yassı tutamakların yerini tüp biçimli tutamaklar almış; düz dipli kaplar yerini kabı yerden yükselten küçük kaidelere bırakmıştır. En özgün kap biçimlerin arasında "lale biçimli" olarak adlandırılan uzun gövdeli, olası içki kaplarını sayabiliriz. Doğu Marmara'da dörtgen biçimli gördüğümüz hemen hemen tümü çizi ya da kesme bezemeli ayaklı kült masası olarak adlandırılan kaplar ise Batı Marmara grubunda da oldukça yaygındır; ancak buradakilerin tümü dörtgen değil üçgen biçimlidir. Yine buluntu topluluğunun farklı bir özelliği yassı balta ve kil heykelciklerin sayısal çokluğudur. Buna karşılık batıda yontmataş alet sayı ve çeşidi doğuya göre çok az olmanın ötesinde doğuda alet yapımının belirleyici özelliği olan baskı yöntemi ve mermi biçimli çekirdeklerin yerini batıda Karanovo dilgileri olarak anılan büyük sırtlı dilgiler almıştır.

²⁵ ERES vd. 2015; ÖZDOĞAN 2013a.

Fig.16: Yarımburgaz V kıyısal Neolitik kültürüne özgü baskı bezekli çanak çömlek parçaları .

Fig.16: Yarımburgaz Layer 5 impressed pottery typical for coastal Neolithic cultures.

Fig.17: Hoca Çeşme, yumuşakçaların saklanması için kil kaplı Neolitik çukur ve in situ çömlek.

Fig. 17: Hoca Çeşme, clay lined Neolithic pit for conserving molluscs, with a jar in situ.

Fig.18: Hoca Çeşme, yumuşakçaların saklanması için kil kaplı Neolitik çukur.

Fig.18: Hoca Çeşme, another clay lined Neolithic pit for conserving molluscs.

Fig.19: Hoca Çeşme, in situ bulunmuş kabuklarla dolu kırmızı astarlı Neolitik yarım kap.

Fig.19: Hoca Çeşme half of a Red Slipped Neolithic vessel found in situ filled with shells.

Fig.20: Hoca Çeşme, en alt Neolitik katmanda ev tabanında ustura midyesi türü yumuşakçalar.

Fig.20: Hoca Çeşme, solens on a house floor in basal Neolithic Layer.

Fig.21: Toptepe deniz kabuğu atıkları.

Fig.21: A shell midden from Toptepe.

Fig.22: İç Trakya'da yer alan Aşağı Pınar'da Spondylus (dikenli bir midye türü) bilezik parçaları.

Fig.22: Bracelet fragments of Spondylus shell found at Aşağı Pınar located in inner Thrace.

Şimdiye kadar bu kültürün izlerine Marmara kıyılarında herhangi bir yerleşimde rastlanmadığı için kıyıyı kullanıp kullanmadıklarını bilemiyoruz; ancak bir olasılık bu dönem yerleşimleri deniz seviyesinin altında olduğundan sular altında kalmış olabilirler. Buna karşın, hem Hoca Çeşme’de hem de karasal yerleşme olan Aşağı Pınar’da olduğu gibi sadece yiyecek olarak değil, aynı zamanda süs eşyalarının yapımında da çok miktarda yumuşakça tüketimi vardır; bunların arasında özellikle *Spondylus* tipi olasılıkla oldukça uzaktan, Adriyatik’ten gelen kabukların varlığı dikkat çekmektedir (Fig. 22).

Doğu Trakya’da izlediğimiz kadarıyla Doğu Balkanların Neolitik kültürünün MÖ 4900 yıllarında doğuya İstanbul’a doğru yayılarak Fikirtepe kültür bölgesi ile bütünleştiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak MÖ 4900-4700 yıllarından sonra Balkan kültür bölgesinin belirgin bir biçimde ayrıştığı, Istranca Dağlarının kuzey ile güneyi ayıran bir kültürel sınır durumuna geldiği görülmektedir. Bu süreci izleyen dönemlerde gerek Trakya’da gerekse Marmara’nın diğer kesimlerindeki yerleşimlerin deniz ile ilgili ilişkileri hakkında bir bilgimiz yoktur.

BİTİRİRKEN: BÖLGENİN YANIT BEKLEYEN SORUNSALLARI

Bu yazı Neolitik yaşam biçiminin Anadolu’dan Avrupa’ya aktarılmasında Marmara havzasının önemini vurgulamak üzere hazırlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin batı ve kuzeybatısı Neolitik yaşamın doğuda ilksel çekirdek bölgenin dışında gelişen “çeper”ini oluşturmaktadır. Neolitik yaşamın kısmen göç, kısmen bilgi ve teknoloji aktarımı ile yayıldığı bölgeler ilk başlarda “taşra” özelliği taşımış, kısa bir süre sonra daha ileriye Avrupa’ya giden Neolitik kültürler için “yeni çekirdek” olma özelliğini kazanmıştır. Zaten Neolitik yaşam biçiminin Marmara’ya gelmezden 3 bin yıl önce doğuda oluştuğunu, Güneydoğu Anadolu-Kuzey Suriye ve Irak’ta yapılan kazılardan bilmekteydik.

Bu yazıda örneklediğimiz gibi Neolitik kültürlerin yayılması hem karadan hem de denizden farklı yolları izleyerek gerçekleşmiş, her grupla birlikte yolculuk yapan Neolitik paketin bileşimi ve/veya içeriği diğerlerinden farklılaşmıştır. Büyük bir olasılıkla bu durumun belirleyicileri arasında hangi göçe hangi ustanın katılmış olduğunun da etkili olduğudur.

Fig.23: Manastır Mevkii, Avşa Adası, batık prehistorik yerleşmenin yeri.

Fig.23: Manastır Mevkii, Avşa Island, the location of the submerged prehistoric settlement.

Çalışmamıza başladığımız zamandan beri Marmara Neolitiğinin tablosu önemli ölçüde değişime uğramış, sormuş olduğumuz sorular artık geçerliliğini yitirmiş ve daha fazla bilgiye erişmiş olduğumuzdan daha önce düşünmediğimiz yeni araştırma soruları sormak gerekmektedir. Bunların arasında bölgenin kültürel sürecini doğru olarak anlamak için karmaşık ve çok girdili olan doğal çevre ortamının iyi bir şekilde araştırılması ve belgelenmesi gerekir.

Yukarıda değinmiş olduğumuz şekilde bir iç denizler zincirinin parçası olan Marmara Denizi’nin jeomorfolojik süreci çok karmaşıktır, bu karışıklığın da ötesinde kültür tarihi ile ilgili kısmen veri eksikliği kısmen kuramsal yaklaşımların getirdiği karmaşa sebebiyle bölgenin anlaşılması daha da güçleşmiştir. Bu bağlamda en kritik tartışma konularından biri İstanbul Boğazı’nın ilk ne zaman açıldığını ve ilk su geçişinin hangi yönde olduğu sorusudur²⁶.

Projemizin başlangıcından beri tartışılan sorunların birçoğunun ancak suların altında kalan paleo kıyı şeritlerinin sistematik yüzey araştırmasıyla çözümlenebileceğini vurgulamakta yarar görmekteyiz²⁷. Yenikapı kazıları deniz arkeolojisinin gerekliliğine çok başarılı bir örnek oluşturmuş, bu çalışma sayesinde sadece arkeolojiyi ilgilendiren önemli yeni veri ve malzemeler ortaya çıkmakla kalmamış, çok gerek duyduğumuz kültürel verileri doğal çevre koşullarının değişim süreciyle eşleştirebilme olanağı da sağlanmıştır ve böylelikle ortaya bölgenin jeokültürel zaman dizini kurgulanabilmiştir²⁸. Benzer bir durum her ne kadar Neolitik dönemin sonrasına tarihlenmekteyse de geçen yıl İstanbul Beşiktaş’ta yapılan kazılarda ortaya çıkartılmış günümüz deniz seviyesi ve kısmen altında bulunmuş olan mezarlık alanıdır. Beşiktaş buluntuları, daha önce Avşa Adası Manastır Mevkiinde²⁹ denizin 10 metre altında kalmış olan Troya II dönemi mezarlığı ile birlikte ele alınarak değerlendirildiğinde, bölgede MÖ 3. binyılın başlarında kıyı topografyasını önemli ölçüde değiştirecek kadar güçlü bir tektonik hareketin olduğunu göstermektedir (Fig. 23). Bu durum bir kez daha su altında yapılacak disiplinler arası yüzey taraması ve kazı çalışmalarının gerekliliğini ve çalışmaların ne kadar önemli sonuçlar ortaya çıkacağını göstermektedir.

²⁶ Bu bağlamda Nuh Tufanı’nı akla getiren, Ryan’ın ileri sürdüğü felakete yol açan ani taşkın kurgusu bir süre heyecan yarattıktan sonra giderek gündemden kalkmıştır. Yine de Marmara ile Karadeniz arasındaki su değişiminin verileri, yeri ve ilk yönü konusunda halen belirgin görüş farklılıkları bulunmaktadır; AKSU 2002; CHEPALYGA 2007; ÇAĞATAY-GÖRÜR 2000; GÖKAŞAN-DEMİRBAĞ 1997; SHILIK 1997; RYAN vd.2004.

²⁷ ÖZDOĞAN 1997a; ÖZDOĞAN – YALÇIN 2017.

²⁸ ALGAN vd. 2002, 2010,2013.

²⁹ GÜNSENİN 2001; ÖZDOĞAN 2003, 2007, 2011b.

Whether this group came down to the shores of the Marmara is not clear, until now no site of this culture has been recorded in the Marmara littoral; however, the sites might all be submerged. Nevertheless, as is the case with Hoca Çeşme, even in an inland site such as Aşağı Pınar a high consumption of molluscs is in evidence, not only as food but also for the making of ornaments. For the ornaments, a special preference for *Spondylus* type of shells can be noted, possibly coming all the way from the Adriatic (Fig. 22).

The Neolithic cultural sphere of the Eastern Balkans developed as a uniform entity until about 4900 BCE. Only then, as we have previously noted, during the Top-tepe cultural stage, the cultural boundary separating the eastern and western parts of the Marmara basin seems to have disappeared.

CONCLUDING REMARKS AND PROSPECTS FOR FUTURE RESEARCH

What we have presented in this paper emphasizes the importance of the Marmara basin in the transmission of the Neolithic life style from Anatolia to Europe. In this respect, the northwestern parts of Turkey were evidently peripheral to the primary core area of neolithization. The Neolithic culture, which is actually a lifestyle that is very different from that of the Mesolithic, developed in the East almost three thousand years before being introduced to the Marmara region. As we tried to demonstrate, the dispersal of Neolithic cultures took place through different routes, both by land and by sea, and the composition and/or the content of the Neolithic package that went with each group was different from the others. Perhaps it depended upon which craftsmen joined which migration.

Since we began working, the picture of the Marmara Neolithic has changed drastically. The questions we

asked are no longer valid. Since more data has become available, it has become necessary to formulate new research questions that we would not have considered previously. In this respect, understanding and interpreting the complex geomorphology of the regions still stands as one of the major tasks. As we summarized, the geomorphological process of the Sea of Marmara, being a part of the chain of inner seas, is very complicated, and the debates are intermingled with biases and controversial interpretations. Among them, the modalities of connections with the Black Sea have been the most discussed.²⁶

Since the beginning of our project, we have been emphasizing that many of the debated problems can only be resolved through systematic survey of the submerged palaeo-coastlines.²⁷ Finally, excavations at Yenikapı have very successfully demonstrated the importance of marine archaeology, revealing not only important new data and materials concerning archaeology, but more significantly, making it possible to correlate cultural history with the changes in environmental conditions for the first time in the Marmara basin.²⁸ Likewise, the recent excavations at Beşiktaş were recovered almost level with the present day level of the Marmara. Although this is later than the Neolithic period, it strongly implies that there was tectonic movement during the Early Bronze Age. We previously observed and published similar findings at the submerged Early Bronze Age site of Manastır Mevkii on Avşa Island, where a cemetery of the Troy II period was recovered 10 meters below sea level (Fig. 23).²⁹ This once more highlights the need for interdisciplinary work and at least a reconnaissance survey of submerged topography.

²⁶ In this respect, the model presented by Ryan postulating cataclysmic over flow connoting Noah's Flood had stirred considerable excitement until it faded out; nevertheless, there is still extreme disagreement on the data, location and initial direction of water exchange between Marmara and Black Sea; AKSU 2002; CHEPALYGA 2007; ÇAĞATAY-GÖRÜR 2000; GÖKAŞAN-DEMİRBAĞ 1997; SHILIK 1997; RYAN et al.2004.

²⁷ See especially ÖZDOĞAN 1997a; ÖZDOĞAN – YALÇIN 2017.

²⁸ ALGAN et al 2002, 2010,2013.

²⁹ GÜNSENİN 2001; ÖZDOĞAN 2003, 2007, 2011B.

KAYNAKÇA-BIBLIOGRAPHY

- AKSU et al. 2002 Aksu, A. E. et al., "Persistent Holocene Outflow from the Black Sea to the Eastern Mediterranean Contradicts Noah's Flood Hypothesis", *Geological Society of America*, 2002, 4-10.
- ALGAN et al. 2010 Algan, O., Yalçın, M. N., Yılmaz, İ., Kırıcı-Elmas, E., Sarı, E., Ongan, D., Bulkan-Yeşiladalı, Ö., Perinçek, D., Özdoğan, M., Yılmaz, Y., Karamut, İ., "Antik Theodosius Limanı'nın (Yenikapı) Jeo-Arkeolojisi", Kocabaş, U.(yay.) İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5-6 Mayıs 2008 İstanbul, İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 2010, 175-180.
- ALGAN et al. 2011 Algan, O., Yalçın, M. N., Özdoğan, M., Yılmaz, Y., Sarı, E., Kırıcı-Elmas, E., Yılmaz, İ., Bulkan, Ö., Ongan, D., Gazioğlu, C., Nazık, A., Polat, M. A., Meriç, E., "Holocene coastal change in the ancient harbor of Yenikapı-İstanbul and its impact on cultural history", *Quaternary Research*, Sayı 76, No. 1, 2011, 30-45.
- AYDINGÜN 2013 Aydingün, Ş., "Küçükçekmece Gölü Havzası (Bathonea?) Kazıları (2009-2012)", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı*, Sayı 2, 2013, 25-36.
- CHEPALLYGA 2007 Chepalyga, A. L., "The late glacial great flood in the Ponto-Caspian basin", Yanko-Hombach, V. (yay.), *The Black Sea Flood Question. Changes in Coastline, Climate and Human Settlement*, Dordrecht 2007, 119-148.
- BOESSNECK – DRIESCH 1979 Boessneck, J., Driesch, A. von den, *Die Tierknochenfunde aus der Neolithischen Siedlung auf dem Fikirtepe bei Kadıköy am Marmarameer*, München 1979.
- ÇAĞATAY et al. 2000 Çağatay, M. N., Görür, N. et al., "Late Glacial-Holocene paleogeography of the Sea of Marmara: timing of connections with the Mediterranean and the Black Seas", *Marine Geology*, Sayı 167, 2000, 191-206.
- EFE 2000 Efe, T., "Recent Investigation in Inland Northwestern Anatolia and Its Contribution to Early Balkan-Anatolian Connections", Hiller, S., Nikolov, V. (yay.), *Karavano. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, Vol. 3, Wien 2000, 171-183.
- EFE 2005 Efe, T., "The neolithisation in Inland Northwestern Anatolia", Lihter, C. (yay.), *How Did Farming Reach Europe? Anatolian-European relations from the second half of the 7th through the first half of the 6th millennium cal BC*, Byzas 2, İstanbul 2005, 107-115.
- ELENSKI 2004 Elenski, N., "Cultural Contacts of North-Central Bulgaria with Thrace and the Marmara Area in the Early Neolithic", Nikolov, V., Bacvarov, K., Kalchev, P. (yay.), *Prehistoric Thrace. Proceedings of the International Symposium in Stara Zagora* 30.09-04.10.2003, Sofia 2004, 71-79.
- ERES et al. 2015 Eres, Z., Hansen, S., Özdoğan, E., Özdoğan, M., Parzinger, H., Schwarzberg, H., "Kırklareli Projesi: Türk-Alman Ortak Projesinin 20. Yıl Dönümünde Araştırmalara Toplu Bakış (Das Kırklareli Projekt: Ein Forschungsüberblick anlässlich des 20jährigen Jubiläums des Türkisch-Deutschen Gemeinschaftsprojekts)", *Der Anschnitt*, Sayı 27, 2015, 131-146.
- ERİNÇ 1954 Erinç, S., "The Pleistocene History of the Black Sea and the Adjacent Countries With Special Reference to the Climatic Changes", *Review of the Geographical Institute*, Sayı 1, 1954, 84-133.
- FRENCH 1967 French, D., "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia I. The İznik Area", *Anatolian Studies*, Sayı XVII, 1967, 49-100.
- GATSOV – ÖZDOĞAN 1994 Gatsov, I., Özdoğan, M., "Some Epi-Paleolithic Sites From NW Turkey: Ağaçlı, Domalı and Gümüşdere", *Anatolica*, Sayı XX, 1994, 97-120.
- GERRITSEN et al. 2017 Gerritsen, F., Özbal-Gerritsen, R., Erdalkıran, M., Özbal, H., Thissen, L., "Barcın Höyük", *Aktüel Arkeoloji*, Mayıs-Haziran 2017, 66-71.
- GÖKAŞAN et al. 1997 Gökaşan, E., Demirbağ, E. et al., "On the origin of the Bosphorus", *Marine Geology*, Sayı 140, 1997, 186-199.
- GÜNSENİN 2001 Günsenin, N., L'épave de Çamaltı Burnu I (Ile de Marmara, Proconnèse): résultats des campagnes 1998-2000", *Anatolia Antiqua. (Eski Anadolu)*, Sayı IX, 2001, 117-133.
- KARUL 2017 Karul, N., *Aktopraklık: Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy*, İstanbul 2017.
- MELLAART 1955 Mellaart, J., "Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia", *Istanbuler Mitteilungen*, Sayı 6, 1955, 55-86.
- MERİÇ – ALGAN 2007 Meriç, E., Algan, O., "Paleoenvironments of the Marmara Sea (Turkey) Coast from paleontological and sedimentological data", *Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research*, Sayı 167-168, 2007, 128-148.
- MERİÇ et al. 1988 Meriç, E., Sakıncı, M., Özdoğan, M., "Yarımburgaz Kazılarında Gözlenen Mollusk Kavkıkları Hakkında", *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 40-41, 1988, 28-32.
- NIKOLOVA 2007 Nikolova, L., "Toward an Evolutionary Model of Gradual Development of Social Complexity among the Neolithic Pottery Communities in the Balkans (Cultural-Chronological and Cultural-Anthropological Problems)", *Societa Per La Preistoria e Protostoria Della Regione Friuli-Venezia Giulia*, Sayı 12, 2007, 89-102.
- MELLAART 1955 Mellaart, J., "Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia", *Istanbuler Mitteilungen*, Sayı 6, 1955, 55-86.
- MERİÇ – ALGAN 2007 Meriç, E., Algan, O., "Paleoenvironments of the Marmara Sea (Turkey) Coast from paleontological and sedimentological data", *Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research*, Sayı 167-168, 2007, 128-148.
- MERİÇ et al. 1988 Meriç, E., Sakıncı, M., Özdoğan, M., "Yarımburgaz Kazılarında Gözlenen Mollusk Kavkıkları Hakkında", *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 40-41, 1988, 28-32.
- NIKOLOVA 2007 Nikolova, L., "Toward an Evolutionary Model of Gradual Development of Social Complexity among the Neolithic Pottery Communities in the Balkans (Cultural-Chronological and Cultural-Anthropological Problems)", *Societa Per La Preistoria e Protostoria Della Regione Friuli-Venezia Giulia*, Sayı 12, 2007, 89-102.
- ÖZDOĞAN 1983 Özdoğan, M., "Trakya'da Tarihöncesi Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Bazı Sorunlar", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10/11, 1983, 21-58.
- ÖZDOĞAN 1986 Özdoğan, M., "Trakya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Sayı IX/1, 1986, 29-39.
- ÖZDOĞAN 1992 Özdoğan, M., "Tarihöncesi Dönemde İstanbul", Kırkpınar, Ö. (yay.), İstanbul Yazıları, Semavi Eyice Armağanı, İstanbul 1992, 39-54.

- ÖZDOĞAN 1997a Özdoğan, M., “Anatolia from the Last Glacial Maximum to the Holocene Climatic Optimum: Cultural Transformations and the Impact of the Environmental Setting”, *Paléorient*, Sayı 23, No. 2, 1997, 25-38.
- ÖZDOĞAN 1997b Özdoğan, M., “The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe: An Anatolian Perspective”, *Journal of European Archaeology*, Sayı 5, No. 2, 1997, 1-33.
- ÖZDOĞAN 1998 Özdoğan, M., “Hoca Çeşme: An Early Neolithic Anatolian Colony in the Balkans?”, Enreiter, P. et al. (yay), *Man and the Animal World in Memoriam Sándor Bökönyi*, Budapest 1998, 435-451.
- ÖZDOĞAN 2003 Özdoğan, M., “The Black Sea, the Sea of Marmara and Bronze Age Archaeology- an Archaeological Predicament”, Wagner, G., Pernicka, E., Uerpmann, H-P. (yay), *Troia and the Troad*, Berlin 2003, 105-120.
- ÖZDOĞAN 2006 Özdoğan, M., “Neolithic cultures at the contact zone between Anatolia and the Balkans-Diversity and homogeneity at the Neolithic frontier”, Gatsov, I., Schwarzberg, H. (yay), *Aegean-Marmara-Black Sea. Present state of the research on the Early Neolithic*, Langenweissbach 2006, 21-28.
- ÖZDOĞAN 2007 Özdoğan, M., “Coastal changes of the Black Sea and Sea of Marmara in archaeological perspective”, Yanko-Hombach, V. et al. (yay), *The Black Sea Flood Question. Changes in Coastline, Climate and Human Settlement*, Dordrecht 2007, 651-669.
- ÖZDOĞAN 2008 Özdoğan, M., “An Alternative Approach in Tracing Changes in Demographic Composition: The Westward Expansion of the Neolithic Way of Life”, Bocquet-Appel, J., Bar-Yosef, O. (yay), *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*, Heidelberg 2008, 139-178.
- ÖZDOĞAN 2010 Özdoğan, M., “Westward Expansion of the Neolithic Way of Life: Sorting the Neolithic Package into Distinct Packages”, Matthiae, P. et al. (yay), *Near Eastern Archaeology in the Past, Present and Future. Heritage and Identity*, Proceedings of the 6th ICAANE, Sayı 1, Wiesbaden 2010, 883-897.
- ÖZDOĞAN 2011a Özdoğan, M., “Archaeological Evidence on the Westward Expansion of Farming Communities from Eastern Anatolia to the Aegean and the Balkans”, *Current Anthropology*, Sayı 52, 2011, 415-430.
- ÖZDOĞAN 2011b Özdoğan, M., “Submerged Sites and Drowned Topographies along the Anatolian Coasts: an overview”, Benjamin, J., Bonsall, C., Pickard, C., Fischer, A. (yay), *Submerged Prehistory*, Oxford 2011, 219-229.
- ÖZDOĞAN 2013a Özdoğan, M., “Neolithic Sites in the Marmara Region. Fikirtepe, Pendik, Yarımburgaz, Top-tepe, Hoca Çeşme and Aşağı Pınar”, Özdoğan, M., Başgelen, N., Kuniholm, P. (yay), *The Neolithic in Turkey. New Excavations & New Research*, Vol. 5: *Northwestern Turkey and Istanbul*, İstanbul 2013, 167-269.
- ÖZDOĞAN 2013b Özdoğan, M., “Neolitik Dönem ve Deniz”, Öner, E. (yay), *Profesör Doktor İlhan Kayan’a Armağan*, Bornova 2013, 257-269.
- ÖZDOĞAN 2014a Özdoğan, M., “A new look at the introduction of the Neolithic way of life in Southeastern Europe. Changing paradigms of the expansion of the Neolithic way of life”, *Documenta Praehistorica*, Sayı 41, 2014, 33-49.
- ÖZDOĞAN 2014b “Pendik”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı 37, 2014, 25-27.
- ÖZDOĞAN 2015 Özdoğan, M., “The Riverine and Lacustrine Settings Along the Sea of Marmara as the Habitat of Neolithic Settlements”, Magdalino, P., Ergin, N. (yay), *Istanbul and Water*, Leuven 2015, 9-29.
- ÖZDOĞAN 2016 Özdoğan, M., “The Earliest Farmers Of Europe. Where Did They Come From?”, Bacharov, K., Gleser, R. (yay), *Southeast Europe and Anatolia in Prehistory. Essays in Honor of Vassil Nikolov on his 65th Anniversary*, Bonn 2016, 51-57.
- ÖZDOĞAN 2017 Özdoğan, M., “Neolithic Assemblages and Spatial Boundaries as Exemplified through the Neolithic of Northwestern Turkey”, Gori, M., Ivanova, M. (yay), *Balkan Dialogues. Negotiating Identity between Prehistory and the Present*, New York 2017, 197-212.
- ÖZDOĞAN 2018 Özdoğan, M., “Mediterranean as a Supra-Regional Interaction Sphere During Late Prehistory: An Overview on Problems and Prospects”, Yenişehirlioğlu, F., Özveren, E., Tülin, S.Ü. (yay), *Eastern Mediterranean Port Cities - A Study of Mersin, Turkey-From Antiquity to Modernity*, 2018, 29-52.
- ÖZDOĞAN – GATSOV 1998 Özdoğan, M., Gatsov I., “The Aceramic Neolithic Period in Western Turkey and in the Aegean”, *Anatolica*, Sayı XXIV, 1998, 209-232.
- ÖZDOĞAN – KOYUNLU 1986 Özdoğan, M., Koyunlu, A., “Yarımburgaz Mağarası, 1986 Yılı Çalışmalarının İlk Sonuçları ve Bazı Gözlemler”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 32-33; 1986, 4-17.
- ÖZDOĞAN - YALÇIN 2017 Özdoğan, M., Yalçın, M.N., “Arkeolojik ve Jeolojik Bir Perspektiften Tarih Öncesinde İstanbul”, İstanbul’un Jeolojisi Sempozyumu Bildirileri Kitabı, İstanbul 2017, 115-121.